

Милорад Белић
КОМИТСКИ ВОЈВОДА
ВОЈИСЛАВ ТАНКОСИЋ

Милорад Белић
КОМИТСКИ ВОЈВОДА
ВОЛИСЛАВ ТАНКОСИЋ

Прво издање

Издавач
Међуопштински историјски архив
Ваљево

Уредник
Алекса Томић

Рецензент
др Радош Љушић

Тираж
1000

Штампа
М&С, Ваљево

Издавање ове књиџе омогућили су:
СО Лајковац, СО Ваљево, СО Уб, СО Мионица,
СО Љиг, СО Осечина

Милорад Белић

**КОМИТСКИ ВОЈВОДА
ВОЛИСЛАВ ТАНКОСИЋ**

Ваљево, 2005.

„...А ко ъод трајси нешто, па ма
што изгледало и лудо и узалудно, пај
се уписао у књиџу живих и нешто
од његових најора и његове несуђене
славе живи увек у открићима оних
који су, после њега, радили и
трајили са више среће и усјеха ...“

И. Андрић, Знакови поред пута

ПРЕДГОВОР

Ретке су личности наше савремене историје у којима се толико преплићу историјско и легендарно (изузимајући неумерено глорификовање појединих личности и догађаја из II светског рата у нашој послератној историографији). Релативна близкост периода и неумольивост чињеница оне-могућавала је стварање искривљене слике, како о догађајима, тако и о њиховим актерима. Ипак, кратак и буран живот комитског војводе Војислава Танкосића, представља изузетак. О њему се много говорило, а мало писало, додавали су му и дузимали, неумерено величали, али и гурали у заборав. Презриво немарном односу према нашој националној баштини, допринео је дух службеног писања историје. Догађаји и личности тенденциозно су прескакани и „заборављани“, због чега су поратним генерацијама ускраћене многе странице из националне историје. Тешко да данашњи средњошколци (о основцима да и не говоримо) уопште знају ко су биле комите, у чему је значај њиховог националног рада, као и каква је улога била организација „Народна одбрана“ и „Уједињење или смрт“ („Црна рука“) на почетку 20. века. О самом Танкосићу, пак, може се само сазнати да су аустроугарске власти, ултиматумом

из 1914, између осталог, тражили његово хапшење. Редукцијом наставних садржаја из историје, што је у склопу реформи образовања започето последњих година, ученици ће о оваквим и сличним темама, моћи да добију основна знања захваљујући само ентузијазму својих наставника.

Танкосић је живео свега 35 година. Са 23 године, колико је имао када је командовао водом који је стрељао браћу краљице Драге Машин, ушао је у политику и остао њен активни учесник, вольно или стицајем околности, све до погибије 1915. Више од половине овог периода провео је ратујући, било као комита у Старој Србији и Македонији, било као старешина регуларних јединица у балканским и у Првом светском рату. Као део генерације „која је поднела најтеже жртве и која је пожњела највеће успехе“, стекао је славу одличног комandanта и стратега на бојном пољу, али иrenomе необузданог, често и неразборитог човека. Ратна слава и повремени инциденти које је правио у мирнодопским условима, а највише његов карактер, утицали су на стварање необјективне слике о њему. На овај или онај начин учествовао је у готово свим компликованим, унутрашњим политичким превирањима (формирање Народне одбране, Анексиона криза, одрицање од престола принца Ђорђа Карађорђевића, оснивање „Црне руке“, стални сукоби између војних и цивилних власти). Био је један од оних људи који се трудио да се ствари развијају више под његовим утицајем, а не само уз његово пасивно учешће. Сједињавајући у себи личност ратног хероја, утицајног официра и пргавог кавгације,

без сумње је постао интересантна тема за јавност, ондашњу штампу и политичке кругове. Његово поимање правде често се налазило на страницама штампе, поготову, када се разрачунао са познатим личностима (принцем Ђорђем, министром Стојаном Протићем, послаником и дипломатом Живојином Балугчићем). Чињеница, да се његово име нашло у аустро-угарском ултиматуму из 1914. и да је довођено у директну везу са атентаторима на Франца Фердинанда, створиће од њега, у међуратној штампи и литератури, неустрашивог националног прегаоца, а прерана смрт потврдити ста-ру истину да нема славе без страдања.

Комитски војвода из Рукладе није доживео да види плодове своје борбе и напоре једне генерације да ослободи и уједини српски народ. Можда би се и он осетио превареним и надиграним од потоњих времена и догађаја и можда би све ово доживљавао као тежак неспоразум и трагичну заблуду читавог једног живота (што ће се, као по правилу, понављати и свакој наредној генерацији).

Колико смо данас способни да разумемо овакве поруке предака? Да ли можемо да схватимо и доживимо време у коме су интелектуалац, редов, официр, академик и сељак, имали само један свети циљ: ослобођење и уједињење српских земаља. Колико данас има „области где је јединство Српства главни мотив народне душе“ и колико смо данас народ „са најјачом националном свешћу на Балкану“, како је то 1907. писао Јован Цвијић? Немар и заборав, тако карактеристични за Србе, као и полуековно наметање непостојеће кривице, потиснули су славне странице наше на-

ционалне повести. У тој националној збуњености, жртве за слободу Српства, биле су осуђене на презир, заборав и прећуткивање.

II

У покушају да се што објективније расветли животни пут комитског војводе, озбиљне проблеме представљала је природа посла којим се бавио. Највећи део његове активности одвијао се у тајности, често и без знања или сагласности званичних политичких кругова. Готово је немогуће реконструисати његово четовање у Старој Србији и Македонији и поуздано утврдити где је све боравио и у којим је све биткама учествовао. Слична ситуација је и за време ратова, када су његови четници често мењали формацијску припадност и реон деловања. Слика би била, свакако, потпунија да је објављена грађа из бечких, пештанске или немачких архива, с обзиром да су се Аустро-Угари почели интересовати за Танкосића и пре Сарајевског атентата (од Анексионе кризе). Међутим, са овим послом се тек започело (А. Раденић, Аустро-Угарска и Србија 1903-1918, I, Београд, 1973; II, 1989)

Због ових ограничења рад је, највећим делом, заснован на објављеној грађи, подацима из мемоарске и друге литературе, као и на писању међуратне штампе и чланцима објављеним у стручним часописима. Прелистана је обимна литература (што је наведено у посебном попису), али су подаци до којих се дошло доста штури, фрагментарни, често непроверени, па самим тим и непоу-

здани. Углавном су аутори преписивали старије ауторе, без критичког преиспитивања извора, па се лик комитског војводе кретао од човека безграницне храбости и косовског осветника, до прзнице и кавгације. Коришћени су и подаци до којих се дошло истраживањем у Архиву Србије, Архиву Војноисторијског института, Међуопштинском историјском архиву Ваљево и фондома Народне библиотеке Србије, али су они на индиректан начин само допунили време и догађаје у којима је Танкосић учествовао.

Упркос ограничењима, верујемо да је слика о овој значајној личности наше савремене историје потпунија и да ће књига приближити читаоцима време националног заноса и спремности да се жртвује ради остварења националних идеала. Надамо се, да ће редови који следе демантовати неписано правило да једна легенда више, значи, истовремено, и једну истину мање.

УВОД

Завереник и комића

Почетком ХХ века Косово и Метохија, као и Стара Србија и Македонија, још увек су се налазиле под турском влашћу. Дубока свеопшта криза у којој се налазило османлијско царство, неуспела реформна акција великих сила, као и пропагандно-оружана акција Бугарске, Грчке и Србије, створили су анархију „апокалиптичних размера“ на овом подручју. Томе су допринеле и аустро-угарске тајне службе које су охрабривале Арбанасе у њиховом терорисању српског становништва. Њихови конзулатарни чиновници и жандармеријски официри трудили су се да што више затрпе Србе и Бугаре, тако што су Бугарима обављали разне курирске и обавештајне услуге. По потреби, прикривали су бугарске четнике и њихове јатаке. Таквом политиком желели су да интернационализују сукоб, како би своју окупацију представили „као природан спас земље и народа“. Злочини, пљачке и свакојака насиља били су свакодневна појава, због чега ће се Срби све масовније исељавати. До 1912. у Србију се иселило преко 400.000 људи са ових простора. Они који су остали, борећи се за голе животе, прибегавали су

различитим одбрамбеним средствима. Мушкарци су облачили арбанашка одела, бријали главу, носили перчине и говорили арбанашким језиком. Део српског живља прешао је на ислам и тако се одродио од нације и прадедовске вере. Упркос свему, у С. Србији живело је око 800.000 православних Срба и око 300.000 Срба муслиманске вере. Размере безвлашћа и страдања Срба запрепашћивале су стране новинаре и путописце. Стара Србија, уз Јерменију, описивана је као „најнесрећнија земља на свету“. „Они из Дебра убијају да краду, они пак из Ђаковице убијају из лудог фанатизма, они из Пећи убијају из задовољства, они из Призрена убијају због својих рђавих нагона, а они из Тетова убијају да опробају своје карабине“, написаће један страни извештач¹. Зато ће Стојан Новаковић још 1896. предлагати да се Срби наоружавају и припремају за одбрану пошто су „Арнаути зликовци, али су обилазили с поштовањем оне српске куће за које су знали да има оружје и мушкие главе“². У почетку уздржљива, јер је страховала од аустро-угарске интервенције, српска влада ће отпочети да све снажније подржава делатност комитских организација. Све више је сазревало уверење да се против „бугарске каме и бомбе не може борити букваром, читанком и консулским интервенцијама“³. Акција опремања и убацивања добровољаца финансирана је из повериљивих кредита Народне скуп-

1 Косово и Метохија у српској историји, Београд, 1989, 264

2 Споменица Стојана Новаковића, Београд, 1921, 196.

3 Јужни преглед, 1930, 6-7

штине и добровољних прилога. Деловање српске комитске организације било је посебно изражено у кумановској, скопској, паланачкој, кратовској, брдској и кичевској околини. Коначно устројство организација је добила 1903, када су у Београду основани Врховни и Главни одбор, као и два пододбора у Врању. Тада је у Македонији било укупно 62 четника, а у Врању 55⁴. Међу оснивачима у Београду били су и Ваљевци др Милорад Гођевац и генерал Живојин Рафајловић⁵, а међу најистакнутијим комитама Војислав Танкосић.

4 Историја македонског народа, II, Београд, 1970, 239

5 Др Милорад Гођевац је рођен 1. марта 1860. у Ваљеву. Гимназију је завршио у Београду, а студије медицине у Бечу. Радио је у Књажевцу, па у Београду у санитарној служби београдске Општине. Ту се сретао са Србима из Ј. Србије, који су му преносили потресне судбине и вести о страдању тамошњих Срба. Са трговцем Луком Ђеловићем-Требињцем, председником Београдске задруге и са још неколико истомишљеника (генерал Јован Атанацковић, академици Љуба Ковачевић и Љуба Стојановић, председник Демократске странке Љуба Давидовић) покренуо је акцију за помоћ Србима. Био је члан масонске ложе „Побратимство“. Вероватно су одатле претпоставке неких историчара да је и Танкосић припадао масонима. За др Гођевца кажу да је у четничку заклетву унео нове елементе: крст, начињен укрштањем ножа и револвера. Једној групи комита, доктор је наручио да се направи 300 посребрњених кошарди за капе са натписом „Слобода или смрт“. Умро је у Београду 21. 09. 1933.

Живојин Рафајловић се родио 26. октобра 1871. у Мионици. Завршио је шест разреда гимназије, па Војну академију. Као официр службовао је у Врању где се и оженио кћерком тамошњег богатог трговца. Ту се сусретао са Србима из Старе Србије и упознао са њиховим страдањем. Зато је основао Извршни одбор који је имао задатак да дочекује и испраћа четнике. Пошто се то косило са званичном српском политиком напустио је војну службу. Наводно је, у његовој кући боравио и Стјепан Радић, каснији лидер ХСС. Грлећи комите приликом њиховог одласка у Македонију, говорио је: „Соколи моји, јунаци моји, ви ћете нас ујединити!“ (Лесковачки зборник, -

Рођен је 29. септембра 1880. у Руклади, селу смештеном између Уба и Лajковца⁶. Мајка му се звала Миља, а отац Павле.⁷ Мало се зна о његовом раном детињству. Отац му се бавио казанџијским занатом у Београду и био је доста старији од супруге. По завршетку основне школе, породица се преселила у Београд, где се Војислав уписао у Другу београдску гимназију. Из годишњих извештаја о раду и ученичком напретку, види се да су му боље ишли друштвене од природних наука. Тако је, у четвртом разреду, одличне оцене имао из историје српског народа, географије и науке хришћанске, док је из алгебре и хемије имао тројке. Одличну оцену имао је и за похађање школе и цркве, али је зато из владања имао четворку. Можда су његову љубав према националној прошлости разбуктали часови професора Стевана Сремца и Миленка Вукићевића, који су му предавали „историју општу и српску“. Није познато због чега се исписао из шестог разреда 1898, као ни да ли је школовање окончао приватно. Занимљиво је, да се исте године, из истог разреда,

XXXII (1992), 84). Један је од оснивача Српске народне одбране. После Првог светског рата постао је индустријалац и активно се бавио политиком. Умро је 23. децембра 1953. у Београду. Народна библиотека Србије, Архива Милорада Павловића Крпе Р-374/В/1/18; С. Симић, Српска револуционарна организација 1903-1912, Бгд. 1988, 22-23; Из велике епохе 1903-1918, уредио М.В. Кнежевић, Суботица, 1929, 37

6 Негде стоји 1881, Енциклопедија Југославије, 8, ЈЛЗ, Загреб, 1971, 318; В. Казимировић, Црна рука, Крагујевац, 1997, 354.

7 Нема потврде да су, „из безбедносних разлога“, крајем 19. или почетком 20 века, променили презиме из Јовановић у Танкосић, нити има доказа да су се венчали тек 1881. у Ваљеву, како то тврди Г. Николић у монографији: Војвода Танкосић, Београд, 1988, 10; МИАВ, Збирка матичних књига крштених и венчаних, 1879/1882.

исписао и Никодије Луњевица, брат Драге Машин⁸. У Војну академију уписао се 31. августа 1899, у 32. класу, да би школовање окончао 2. августа 1901. и као водник био распоређен у Шести пешадијски пук „Краљ Карол“. Ту је службовао до 1. септембра 1905. (са прекидом 1904/1905, када је четовао у Македонији). Са XV класом свршио је и Вишу школу Војне академије. Био је врло савестан ћак. Читao је доста, посебно књиге из националне историје и белетристику, што је и разумљиво, с обзиром да се његово школовање поклопило са периодом националног заноса и револуционарног надахнућа српске омладине. Као питомац, Танкосић се старао да задобије поверење генерала Јована Атанацковића и др Милорада Гођевца, који су отпочели рад на прикупљању и слању добровољаца у Стару Србију и Македонију. Личном вољом, његова војничка каријера, од тог времена, биће подређена опасностима и искушењима које је са собом носио комитски позив.

Прво познато учешће Танкосића у политици било је после мартовских демонстрација 1903, када је вођама демонстрација омогућио да се из Горњег града чамцима пребаце на аустријску страну. Мајски преврат је пресудно утицао и на његову даљу каријеру. У ноћи између 28/29. маја Танкосић је командовао водом који је стрељао

⁸ Друга београдска гимназија, Годишњи извештај о раду и ученничком напредку, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899. Споменица - XXXII класе Војне академије, Београд. 1936,38. Негде се наводи да је завршио шест разреда (види: С. Станојевић, Народна енциклопедија српско-хрватска-словеначка, IV, Загреб 1929, 517).

браћу краљице Драге, Никодија и Николу⁹. Да ли је већ тада, млади потпоручник, показао своју спремност на „велика прегнућа“, или је мржња према краљици и њеној браћи била толика да га није поколебала ни чињеница да се испред пушчаних цеви нашао и његов школски друг? Те године, добио је и своје прво одличје: Споменицу Краља Петра. О тзв. „завереничком питању“ доста полемике било је и у српском Парламенту. За једног, нарочито гласног критичара, почело се шушкати по Београду да ће га убити Танкосићеви људи¹⁰. Највећу славу, ипак, стећи ће четујући по Старој Србији и Македонији. Ту је Танкосић први пут боравио у зиму 1903/1904 (нешто иза формирања Главног одбора четничке акције, негде називан и Српски комитет)¹¹. Оснивању одбора претходио је велики народни збор, одржан августа 1903. испред споменика кнезу Михаилу у Београду. Збор је одржан под паролом „Слобода свим неослобођеним Србима са Србијом заједно, или смрт и самој Србији“¹². У својој монографији „Стари четници“, М. Пешић каже да је др Гођевац окупљенима рекао: „Ако ово (насиље, прим. М.Б.) потраје још неко време, Стара Србија ће изгубити карактер српске земље, јер ће остати без Срба.

9 Д. Васић, Карактер и менталитет једног покољења. Девесто трећа. Београд, 1990, 189. В. Казимировић, у наведеном делу, каже да је браћу, „на своју руку“ побио Танкосић, „један од најбездобрзирнијих младих завереника“, 19

10 Б. Николајевић, Из минулих дана, Београд, 1986, 186.

11 Интересантно је да су Лујза и Живојин Мишић интервенисали код Одбора да врате кући њиховог сина Радована, који се пријавио у добровољце слагавши за године. Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца, Београд, 1996, 47.

12 В. Казимировић, нав. дело, 355

Ако ћути наша влада, ако хоће пријатељство са Турском, по савету великих сила, ми не смемо да ћутимо“.¹³ О тадашњој уздржаности српске владе сведочи и документ упућен начелнику Округа ваљевског, у коме се захтева од локалних власти да спрече купљење чета и њихово слање у Турску, јер „сваки непромишљени корак, у томе погледу, могао би бити од велике штете по интересесе земље“¹⁴. Такође, локалним властима је сугерисано да обрате „најозбиљнију пажњу“ на бугарске имигранте, који су из Румуније прелазили у Србију „као радници“, а онда продужавали у Македонију, где су се сврставали у „усташке чете“.¹⁵. И колико год су званични кругови били уздржани, толико је штампа била несмотрена. Тако је, после погибије 24 српска четника, маја 1904, „Политика“ писала да се радило о нашим комитама, иако је турска штампа објавила да се радило о бугарским комитама¹⁶. У сврху помагања српском становништву у С. Србији, било је формирano и Коло српских сестара, чији је први секретар била сликарка Надежда Петровић. Њихов прилог од 60 наполеона, угроженом становништву, однео је управо Танкосић. Када га је учитељ Џерић упитао упитао да ли да купи брашно или оружје, комита му је одговорио: „Када вас Турци нападну брашно вам неће помоћи, већ оружје, а ти одлучи сам!“¹⁷. Његов долазак у Македонију, Станислав

13 М. Пешић, Стари четници, Крагујевац, 2000, 22

14 Међуопштински историјски архив Ваљево (МИАВ), Фонд Општине града Ваљева, к-97, п-3, п-5.

15 МИАВ, Начелство среза Тамнавског Уб, к-5, п-51

16 Политика, 22. мај 1904

17 М. Пешић, нав. дело, 54

Краков описује на следећи начин: „Мали, неугледан, велике грбураве косе, у кратком тесном капуту са пасошем и изгледом трговачког помоћника који је дошао да сазна цене жита, Танкосић није могао само да сакрије челични бљесак из немирних очију... Необуздан, незадржан, смео, непознавајући страх и препреке, ширио је око себе пламен четништва...“¹⁸ Кao трговачки помоћник, боравио је у Скопљу, Битољу и Солуну. Проучавао је тамошње прилике, склапао познанства са разним људима и прикупљао низ корисних података. Код једне сеоске цркве у Поречу, угледао је, тако једном, сељаке окупљене у празничним оделима. Испод поцепаног шатора, одвијало се такмичење у стрељаштву. Надметали су се пољски чувари и заптије. Привучен неодољивим звуком олова, Танкосић се приклучио такмичарима. Узео је пушку и свако његово зрно погодило је у центар. Наравно, то је изазвало знатижељу сељака и жандара. Његов пратилац, такође, српски официр, посаветовао га је да "гађа у страну" и да се што пре изгубе. Танкосић је, међутим, пркосно наставио да пуца. До њега се, тада, пробио и један сељак и обазриво му се обратио:

„Како си, господин Војо?“

„Какав Воја?“

„Ич се не плаши. Зар се не сећаш када сам ти продавао бурек у касарни?“

Тек тада се Танкосић удаљио. Пркос и жеља да се докаже пред турским заптијама, могао је угрози

¹⁸ С. Краков, Пламен четништва, Београд, 1986, 186

зити тајност његове мисије¹⁹. У истом делу, овај аутор наводи и занимљив текст четничке заклетве: „Заклињем се у хлеб овај, заклињем се у крст овај, заклињем се на нож овај и револвер – да ћу тачно и савесно, безусловно испуњавати све наредбе Комитета које ми се буду дале, а које иду у корист нашег ослобођења и уједињења са мајком Србијом, а под управом Комитета. Ако би се намерно огрешио о дату заклетву, да ме Бог, крст, име, слава и хлеб казне, а нож и револвер казну изврше. Амин.“²⁰ Постоји и другачији текст који се наводи у књизи: М.Р.С. Срби и Бугари у прошлости и садашњости, Београд, 1913,92: „А ко изда онога те почне, свака му се ствар скаменила! Бог велики и његова сила у њиву му сјеме скаменио у жене му ђецу скаменио...“ Јован М. Јовановић у књизи „Борба за народно уједињење 1914-1918“, без године издања, на страни 36, каже да је прва чета организована и положила заклетву у манастиру Св. Пречисте у Поречу (где је Танкосић организовао први пододбор за овај крај јануара 1904). Вођа је био Мицко Соколовић Павловски, а први сукоб је избио на улазу у Пореч, када је заробљен познати бугарски комита Д. Грујев. Одећа комита била је у духу народне ношње. Одело је било од сељачког сукна, белога или сивога, са доколеницама до опанака, уским чакширама, цемаданом, официрском пелерином и шубаром с калпаком на којој се налазила ко-

¹⁹ исто, 187; О томе пише и Т. Петковић у Споменици Миливоја М. Динића, Крагујевац, 1927, 6.

²⁰ исто,132.

карда са двоглавим белим орлом. Танкосић се придржио онима којима ће гора, у којој не допире ни лавеж паса, постати кућа, а наизменично стражарење бесаним ноћима и стална борба или узмицање, постати свакодневни живот. Године 1904. и 1905. остале су запамћене по нечувеним злочинима над Србима. Сталне протестне ноте српске владе, нису наилазиле на разумевање и реаговање Порте. Приштински конзуљ Мирослав Спалајковић јављао је да „нема дана, а да се не деси по једно или два убиства над Србима“. У насиљима су предњачили Фанде, Арбанаси католици, који су били под директном контролом аустро-угарске пропаганде.

Мада су прве српске комитске чете биле разбијене, уз интензивнију подршку српске владе, настављено је са њиховим окупљањем и слањем у Македонију²¹. У крвавим биткама погинули су : војвода Аксентије Бацетић – Рујанац из ужичког краја, војвода Драгомир Г. Протић из ваљевске Подгорине, комита Михаило Кићић из Ваљева (негде пише: Коцић). Код села Четирца, 12 маја 1904, погинула су 24 четника и војвода Анђелко Алексић. Војвода Василије Трбић наводи да је то било код места Шупљи камен. (Мемоари, I, Београд. 1996, 38). Јуначки су погинули и војвода Саватије Милошевић, поручник Живојин Миловановић и учитељ

²¹ У монографији „Стари четници“, М. Пешић наводи да се радило о Драгомиру Костићу из Ваљевске Каменице, нав. дело, 47; Војвода Коста Пећанац, Четничка акција 1903-1912, Београд, 1933, 16 и даље; Документи о спољној политици Краљевине Србије, књ. I, св 2, приредио А. Радоњић, Београд, 1998, 364, 401-419; М. Р.С, Срби и Бугари у прошлости и садашњости, Београд, 1913, 95.

Лазар Кујунцић. Пошто су их издали, борили су се до последњег метка и бомбе, а потом су изгорели у кули коју су сами запалили. У борби код Табановаца, марта 1905, погинуо је и активни пешадијски поручник из Ваљева Драгомир Васиљевић. У кућу Живојина Рафајловића више пута долазио је и песник Милан Ракић, тада у улози конзула, да би обезбедио пренос оружја и муниције у Турску. У борбама на Челопеку код Куманова (16. априла 1905), борио се и Танкосић (тада са чином пешадијског поручника), да би нешто касније, и сам командовао једном четом у борби на Великој Хочи²². То му је било ватreno крштење. Стизао је да „сипа метке на Турке и да задржава њихов налет“, али и да превија ране својим комитама. Арнаутска села одјекивала су од пушчане паљбе. На положај су пристизала арнаутска појачања, али је битка одлучена када је комитама у помоћ притекао Ђорђе Скопљанче са својом четом. Сељани су сахранили мртве комите преобукавши их у сељачка одела, како их Турци не би откопали и пронашли у комитској униформи. О жестини сукоба са Турцима (много чешће са бугарским четама) говори и податак да је за осам месеци 1905. у Македонији било убијено 785 људи, уништене 74 куће и четири манастира²³. Тешко је установити колико је пута Танкосић, у овом

22 У Споменици XXXII класе Војне академије стоји да је то било на Велики петак 19. априла 1905.³⁸ Исти датум се налази и у „Народној одбрани“, 13-14, 194. Једино В. Трбић наводи да је то било код Челопечке куле „на Велику суботу“, нав. дело, 68.

23 Југословенски народи пред први светски рат, Београд, 1967, 221

периоду, прелазио границу, било сам било са четом, и у којим је све сукобима учествовао. Није било нимало лако прећи добро чувану границу, умађи свим потерама и доћи до одредишта. Али, оставио је видног трага већ после првог доласка, како у организацији комитских чета, тако и у погледу стварања сопственог угледа. Треба истаћи да се Танкосићево име још увек не спомиње у поверљивим извештајима аустро-угарских обавештајаца, нити га има у документима српске дипломатије²⁴. У документима се спомињу војводе: Глигор Соколовић, Јован Бабунски, Мицко Крстић, Ђорђе Скопљанче, Војин Поповић, Коста Миловановић и др.

По повратку у Београд добио је Орден Карађорђеве звезде IV реда (установљен 14. јануара 1904) и кратко време поново се нашао у активној војној служби (као водни официр 2. чете 3. батаљона Шестог пешадијског пука) с обзиром да је у Македонији дошло до затишја после склањања царинске уније између Србије и Бугарске 9. јула 1905. О њему ће, касније, др Ситон-Вотсон написати: „Његове пустоловине по Старој Србији и Македонији начинили су га популарним, нарочито, међу разбарушеним делом великошколске омладине у Београду“²⁵.

Поверење које је у њега стекао Драгутин Димитријевић Апис, још од 1903, сада је још више продубљено. Сликајући га као человека „сирове душе и

24 А. Раденић, Аустро-Угарска и Србија 1903-1918, Документи из бечких архива, IV, 1906, Београд, 1989

25 Др Ситон-Ватсон, Сарајево – студија о узроцима светског рата, Загреб, 1926, 94-95

спремног на свако зло“, др Ситон-Вотсон закључује да је са таквим особинама био „идеалан друг и згодно средство у Аписовим рукама“²⁶. Таква оцена, несумњиво, последица је Танкосићевог, каснијег, удела у сарајевском атентату. Могуће је да је Апис користио Танкосића за неке повериљиве послове рачунајући на његову нарав, али је сигурно и да је уз Аписа учествовао у доношењу врло значајних одлука (формирање Средишног одбора „Народне одбране“ 21. октобра 1908. и „Црне руке“, маја 1911).

У периоду од 4. октобра 1905. до 30. септембра 1907. похађао је и завршио је Вишу војну академију. Из овог периода потиче и његово присније дружење са регентом Ђорђем Карађорђевићем. Изгледа да му је Танкосић посредовао приликом упознавања са извесном београдском дамом, на чему му је принц био захвалан. Њихово пријатељство је помућено када је, приликом неке расправе, Танкосић, наводно, повукао принца за уво. Сукоб је дошао дотле да је „исмејан, уvreђен и понижен“, прогави комита намеравао да изазове принца на двобој. Како то није било могуће, напустио је војну службу. У ствари, радило се о преласку из активне службе у резервни састав, пошто је Танкосић имао конкретних задатака као комита на Дрини, али је штампа његову оставку довела у везу са сукобом са принцем²⁷. У својим мемоарима, принц Ђорђе је демантовао ову причу. У каквим су односима били види се и из њиховог

26 Исто

27 Српске новине, 9. децембар 1908

пријатељског сусрета уочи Брегалничке битке. Такође, принц је често долазио у логор у Ђуприји, у којем су се обучавали четници В. Танкосића²⁸. На овакво мишљење, највероватније, утицала је ондашња штампа која је доста писала о принчевој прекој нарави, али и сукоб који ће избити између „црнорукаца“ и регента уочи његовог одрицања од престола²⁹. Принц је назвао заверенике из 1903 цукелама и јавно им је претио да ће их „сатрти када постане краљ“³⁰.

Догађаји који су следили (Анексија Босне и Херцеговине, Младотурска револуција) поново су га подстакли да отпочне са четовањем. Младотурска револуција затекла га је као команданта једне комитске чете у Македонији на левој обали Вардара. У пролеће 1908. пробио се до Малеша и Струмице. Његова појава изазвала је запрепашћење, јер су ове области представљале за хришћане веома опасно подручје, док су их Бугари сматрали за своју матицу. Због тога су упутили протест великим силама³¹. Највише је деловао из пограничног Буштрања, а редовно је одседао у

28 Ђ. Карађорђевић, Истина о моме животу, Београд. 1969, 245, 255, 318, 354

29 Д. Живојиновић, Краљ Петар I Карађорђевић, II, Београд. 1990, 290, 298; „Српске новине“, 10. децембар 1908; „Звено“, 12. децембар 1908.

30 В. Казимировић, нав. дело, 357; Из велике епохе 1903-1918, уредио: Миливоје В. Кнежевић, Суботица 1929, 40

31 Споменица Јована С. Бабунског, 14; „Политика“, 3. новембар 1919. Занимљиво је да војвода Василије Трбић, који је и сам четовао по Македонији, у својим обимним Мемоарима никде не спомиње ангажовање В. Танкосића, чак ни око умешаности у Сарајевски атентат. Без сумње, то је последица њиховог сукоба у току балканских ратова, због чега ће Трбић написати и да је „прекинуо сваку везу са В. Поповићем – Вуком и са свим завереницима из 1903, нав. дело, 68 и даље.“

кући учитеља Манојла Сентића, родом из Клиновца³². Највероватније је његов долазак био покушај Београда да оживи комитске акције, с обзиром да су, због унутрашњих размирица и сукоба појединих вођа, биле у кризи. Намера српских званичника била је и да се акције прошире на источну Македонију (где је преовлађивала бугарска акција). Од јула 1908. поново је у Београду, а осам српских чета је распуштено. Очекивања да ће младотурци побољшати положај хришћана и увести законитост и ред у држави, показала су се нереалним. Већ наредне године, у овим крајевима, поново влада стање анархије, па су четничке акције опет оживеле. Међутим, ни повратак у Београд за Танкосића није значио мирнији живот. Проглашење Анексије 6. октобра 1908. изазвало је велико узбуђење у Србији. Формирање Народне одбране био је први корак ка планираном уједињењу свих националних снага ради одбране од Аустро-Угарске. Она је радила на „јачању витешког духа и физичке регенерације“ оснивањем и помагањем стрељачких дружина и гимнастичких организација³³. Рад Танкосића се одвијао у два смера: ширењу своје мреже у Босни и Херцеговини, користећи незадовољство тамошњег становништва аустро-угарском управом, као и у регрутовању и обучавању добровољаца за предстојећи сукоб. На руку му је ишла велика узнемиреност јавности. У Београду су демонстрације и јавна окупљања народа предводили писци Бранислав Нушић, Јован Дучић и власник „Политике“ Влад-

³² Лесковачки зборник, XXXII (1992), 89-90

³³ В. Ђоровић, Историја Срба, Ниш, 1999, 717

дислав Рибникар. Нушић је са добошем и заставом у заносу говорио окупљеним масама: „Браћо, отаџбина је у опасности, зберимо се, здружимо се, загрлимо се, да заједнички умремо за отаџбину!“³⁴. Штампа је била препуна борбених поклича: „За рат!“, „Комите напред!“, „Сви Срби траже рат Аустрији“, „Комите иду на Дрину“...³⁵. Познати писац је вршио и упис добровољаца у шатору разапетом испред споменика кнезу Михаилу.

Од опште атмосфере једино је одударала Српска социјалдемократска странка заузевши изразито негативан став према демонстрантима и према политици грађанских странака. Крајње уздржана била је и српска влада, која се плашила даљег заоштрањања односа са Аустро-Угарском. Полицијске власти су разоружале неке добровољце и „после великог њиховог отпора“ спровели у Београд³⁶. Озбиљност ситуације огледала се и у чињеници да је, средином фебруара 1909, била образована влада тзв. четворне коалиције (авторитет овакве владе, највероватније је утицао да чин признања Анексије у Србији прође без последица). Упркос томе, у Србији је убрзо било организовано 220 одбора са више од 5.000 добровољаца³⁷.

34 Ј. Милићевић, Јавност Београда према анексији Босне Херцеговине, у: Југословенски народ пред први светски рат, Београд, 1967, 554

35 Политика, 24, 25. септембар 1908

36 Самоуправа, 1. јануар 1920

37 У Ваљеву је врло брзо био основан Окружни одбор (председник је био Милорад Тадић, а благајник Милош Кораћ), који је радио на прикупљању новчаних прилога и разних ствари за потребе Народне одране. Најчешће, прилози су прикупљани на добротворним забавама. МИАВ, Збирка откупна, к-6, п-1

Танкосић је, у међувремену, из активне службе преведен у резерву (реактивиран је 26. фебруара 1909) и одмах почeo са уписом добровољаца. Уз песму и у веселом расположењу, упис се вршио у кафанама: „Зелени венац“, „Жиров венац“, „Код златне моруне“ и „Код Американца“³⁸. Према писању Политике од 3. новембра 1919. Танкосићева кућа у Улици краља Милутина 19 „била је познатија и посeћенија него Министарство трговине“.

Долазили су из свих делова поробљене земље, ускоци из далеких крајева, бегунци испред аустријских жандара, дезертери из ћесареве армије, очајници који нису више веровали ни у Бога ни у људе и који су још једину веру налазили у онome што су овде могли чути. Његова мајка Миља је све намернике дочекивала као своју децу. „Запајала је, бодрила и храбрила све оне див-јунаке који су се заложили за ослобођење браће под туђинским јармом“. Под њеним окриљем „запајали су се истинском љубављу према земљи и народу свом, том највишем идеалу Србиновом“, писала је штампа после њене смрти 1932³⁹. Четници, са својим војводама, многи у народном оделу, окићени кокардама и тробојкама, окупљали су се на најпрометнијим местима. На њиховим заставама, изнад мртвачке главе, писало је: „Српски четници из Мађедоније“, а на другој страни: „У Херцег-Босну“.⁴⁰ Интересантно је да се преко пута

³⁸ Српске новине, 9. децембар 1908; Л. Пфефер, Истрага о Сарајевском атентату, Загреб, 1938, 132

³⁹ Вардар, 1932, 106-107

⁴⁰ Политика, 26. септембар 1908

његове куће налазила зграда немачког посланства, због чега и не чуди што му се име почело спомињати у поверљивим извештајима, дипломатским нотама, судским актима, у преписци по штампи. Страни шпијуни и уходе пратили су га свуда и свуда су „откривали његове танане нити“⁴¹.

Аустријска и мађарска штампа доста су простора посвећивале активностима комита. Навођено је да у Србији има спремних „1000 чета, свака по 20 људи“ и да сваки четник носи „по пет бомби и по две пушке, од којих ће другу дати босанским побуњеницима“. Такође, наглашавала се добра обученост комитских чета („сваки четник поуздано гађа бомбом на раздаљини од 80 корака“)⁴². То није сметало Танкосићу да у Ћупријском логору, све до признавања Анексије, марта 1909, обучава своје добровољце. Обука је била врло напорна. Вежбали су у руковању динамитом, бомбом, брзометком, као и у пливању у леденој Морави. Када нису били на полигону, четници су се окупљали у кафанама и певали националне и четничке песме. Комите су примале плату која се кретала у распону од 10 до 80 динара, док су војводе имале плату од 150 динара⁴³. Иако је логор распуштен у пролеће 1909. стечена знања добровољци ће применити већ у балканским ратовима. Оружје и муниција комита ускладиштено је у магацинima Извршног одбора Народне одбране у Врању. Са Танкосићем су била још 32 четника.

41 Народна одбрана, 13-14, Београд, 1939, 196

42 Политика, 23. децембар 1908

43 Г. Тодоровски, Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија, Гласник на Институтот за национална историја, 1 (1968), 198, 200-202.

Оскудни су подаци о активностима Танкосића у периоду 1909-1912. Поуздано се знају само неке чињенице. По завршетку Више војне академије, као водни официр обављао је дужности у Шестом и Четвртом пешадијском пуку, да би 11. априла 1909. постао командир 3. чете 3. батаљона Седмог пешадијског пука. Ту дужност је обављао до 20. јула 1910. Кратко време налазио се на месту командира 3. чете 2. батаљона Петог пешадијског пука (до 1. септембра 1910). Крајем марта 1909, унапређен је у чин пешадијског капетана II класе, а исте године, одликован је Медаљом за војничке врлине⁴⁴. Поред изузетно богате војничке и комитске активности, Танкосића нису забишла ни бурна политичка превирања.

Међу оснивачима је тајне организације „Уједињење или смрт“. Циљ организације био је борба за уједињење српства, а настала је као одговор на неуспех „Народне одбране“ да спроведе ослобођење и уједињење српских крајева. Уз Љубу Јовановића – Чупу и Богдана Раденковића, Танкосић је учествовао у изради устава ове организације, која је „претпостављала револуционарну борбу културној“, због чега је била „апсолутно тајна за шири круг“.

Организација је требала да утиче на све службене факторе у Србији, као и на све друштвене слојеве „и целокупни друштвени живот у њој“. У печату су били урезани лобања и укрштене кости, затим застава, кама, бомба и бочица са отровом.

⁴⁴ Архив Војноисторијског института (АВИИ), Официрски доције Војислава Танкосића, к-1819, ф-166

Заклетва „црнорукаца“ је гласила: „Ja, H. H, ступајући у организацију 'Уједињење или смрт', за клињем се сунцем што ме греје, земљом што ме храни, Богом, крвљу својих отаца, чашћу и животом, да ћу од овога часа па до смрти, верно служити задатку ове организације и увек бити готов да за њу поднесем све жртве. Заклињем се чашћу и животом да ћу све наредбе и заповести безусловно извршавати. Заклињем се Богом, чашћу и животом да ћу све тајне ове организације собом у гроб понети. Нек ми суди Бог и моји другови у организацији ако ову заклетву хотимично или нехотимично не извршим или прекршим“. Према пословнику, сви чланови (осим 11 чланова Врховне централне управе) нису смели користити своја права имена, него посебне бројеве које су добили. Комуницирање између институција одвијало се усмено, а сваки писани документ је уништаван, „чим се по њему поступи“. Сваком члану, при ступању у организацију, предочено је да не може очекивати никакву славу или личну корист. Била је предвиђена строга казна за сваки покушај искоришћавања организације за своје личне интересе⁴⁵. Београдска јавност је сматрала да је назив организације узет према једном криминалном роману који је тада излазио у наставцима⁴⁶. Могуће је да је Танкосић још 1911. раз-

⁴⁵ Чед. А. Поповић, Организација „Уједињење или смрт“ („Црна Рука“), „Нова Европа“, XV (1927) 12, 396-398; В. Дедијер, Сарајево 1914, Београд, 1966, 618/619; Д. Мекензи, Апис, Г.Милановац, 1989, 87

⁴⁶ В. Вучковић, Унутрашње кризе Србије и први светски рат, ИЧ (14-15), 1963-1965, 180

мишљао и планирао атентат на Ф. Фердинанда и да је имао везе са атентатом на барона Славка Џуваја, хрватског бана и краљевског комесара, 8. јуна 1912. Наиме, у опсежној истрази коју су аустро-угарске власти спровеле после сарајевског атентата, утврђено је да је атентатор на Џуваја, Лука Јукић, виђан у Београду 1912. у друштву са Танкосићем⁴⁷. Исте године, један Танкосићев четник, иначе тешко болестан од туберкулозе, дошао је код њега и Аписа, с намером да изврши „какво крупно дело“. Нешто касније, Танкосић је рекао ондашњем комandanту жандармерије (иначе, члану „Црне руке“) да се брине за овог четника, јер је отишао у Беч да убије цара или престолонаследника, али да се отуда није вратио. Изгледа да је овај несрећни добровољац ухваћен и убијен, пошто се о њему није више ништа могло чути.

Карактер њихове организације, претходна и тадашња активност, довели су их у сукоб са званичном политиком и властима. Радикали су их, чак, доводили у везу са немачком обавештајном службом. У интерpellацији народног посланика Петра Мишића, оштро је замерено министру војном и комandanту Дунавске дивизије што „ништа нису предузели“ против новоформиране организације⁴⁸. Извесно је да су „црноруки“ прижељкивали скори сукоб са Турцима и да су настојали да убрзају развој догађаја. Говорили су да су за Српство у Турској настали „последњи дани и да

⁴⁷ Архив Србије (АС), ПО, 123-38, п-68; нав. дело, 1966, 681/682

⁴⁸ Стенографске белешке Народне скупштине, XXXIII седница, 10. јануар 1912

га само један рат може спаси“. Докле су ишли Танкосић и његови људи, сведочи и инцидент са министром Милованом Миловановићем. Да би извршили притисак на владу, Танкосић је ускочио у министров фијакер и оштро му запретио. После овог инцидента, министар се кретао само уз пратњу телохранитеља, али је извештавао „црнорукце“ о току преговора са Бугарима. Њихова тесна сарадња трајаће све до Миловановићеве смрти 18. јуна 1912, упркос сталним нападима „Пијемонта“ на његову спољну политику. Министар је оптуживан да трује „наш национални живот“ и да је „симптом националног пропадања“. На трогодишњицу анексије Б и Х, у „Пијемонту“ је објављена читуља са текстом: „Влада Краљевине Србије изјављује да анексијом Босне и Херцеговине права Србије нису повређена“. У потпису читуље стајало је име и презиме министра Миловановића. Почеком 1912. ти напади су још више појачани, па је министар називан издајником, фаталним за Србију, „гробном плочом Србије и Српства“, због чега је тражено да га „носи мутна вода далеко од ове напађене земље“⁴⁹. Још једна епизода осликава Танкосићев карактер. Боравећи у Француској, у периоду септембар 1910 – фебруар 1911, где је по налогу владе радио на пријему и контроли купљене пешадијске муниције, у штампи је изнео податак да је било покушаја „утрапљивања“ и муниције лошег квалитета. Незадовољан квалитетом муниције, Танкосић је у три наврата оштро оптужио фабрику и пред-

⁴⁹ Пијемонт, 25. јануар 1912

седника комисије. Ни савети шефа генералштабног одсека мајора Миловановића, нису помогли. У писму које је пргавом војводи упутио 11. септембра 1910, мајор Миловановић му каже да је знао да ће „у свему бити исправан и коректан“, али да није „требао да ради, то што је почeo да ради“, тј. да своје примедбе износи и у штампи. Војвода се није дао поколебати, због чега је смењен и послат у Србију⁵⁰. По повратку, постављен је за командира 2. чете, 3. батаљона, Дванаестог пешадијског пукa и на тој дужности остао до 10. марта 1912. Када га је због те афере напао бивши радикалски посланик Петар Мишић. Танкосић га је изазвао на двобој, до којег није дошло⁵¹.

50 Стенографске белешке НС, 9. фебруар 1912

51 Д. Ђорђевић, Портрети из новије српске историје, Београд, 1987, 242; С. Јовановић, Из историје и књижевности, I, Београд, 1991, 243; М. Живановић, Пуковник Апис, Београд, 1956, 118

У БАЛКАНСКИМ РАТОВИМА

Сӣратӣе̄ Гарибалдијевог калибра

Опште уверење да је свака четничка глава која падне у борби за ослобођење С. Србије и Македоније, у ствари, „нова крвава тапија којом се доказује право Србије на југ“, поново је активирало окупљање комитских чета⁵². На историјску позорницу ступило је поколење „које је поднело највеће жртве, али које је пожњело и највеће успехе⁵³. У Наредби врховног команданта војске краља Петра, од 6. октобра 1912. у Нишу, види се од коликог је значаја Косово било за припремање и мотивацију народа: „...Развијте српску тробојку и пронесите је, победоносну, кроз наше тужно и осветничко Косово. Оно нас зове да на Косову, изгубљену нашу драгу Стару Србију, на Косову и вратимо...“⁵⁴ Јован Цвијић је писао да је „Србија опкољена земља, а да су Срби ухапшен народ“ и да она „тек са Старом Србијом чини целину, која има услове за живот и за економски развитак“⁵⁵.

⁵² Споменица Љубомира Давидовића, Београд, без год. изд., 112

⁵³ Из беседе владике Николаја на помену Љ. Давидовићу у Краљеву 25. фебруара 1941.

⁵⁴ МИАВ, Збирка Varia, к-23, п-9

⁵⁵ Ј. Цвијић, Балкански рат и Србија, Београд, 1912, 19; Никола Стојановић, Босанска криза 1908-1914, Сарајево, 1958, 86

Танкосић је својим комитама причао о Арнаутима, њиховом менталитету, начину борбе. Колико су га поштовали сведочи и овај запис: „Просто, мораш да га волиш и поштујеш... Због бистрине схватања ствари, воље, одлучности и храбrosti, поштован је међу комитама као нико... Није било ниједног његовог четника који не би положио живот за њега...“⁵⁶ Танкосићеве војничке способности поређене су са Гарибалдијевим („стратег и организатор Гарибалдијевог калибра“).

Наредбом министра војног, од 10. марта 1912, прекомандован је у штаб граничних трупа. У ствари, ближио се рат, па је искусни комита ангажован ради окупљања и обуčавања четника. Добровољце је обуčавао у Прокупљу. (У међувремену је унапређен у пешадијског капетана I класе, да би 14. јануара 1913. био унапређен у пешадијског мајора). Ту је одбио да прими Гаврила Принципа због његове слабе конституције, што му овај никада није опростио. Долазили су му младићи из свих неослобођених српских крајева. Било је и оних жељних пустоловина, али је већина била понесена националним осећањем и жељом да „свако учини нешто за српску ствар“⁵⁷.

Танкосић је био врло строг при одабиру добровољаца, али је, због великог интересовања, ипак, морао некима да прогледа кроз прсте. Из Врховног штаба су сугерисали команданту Прве армије да се примају и Турци и Арнаути „и то они који су служили у војсци“. Обука је била завршена 25.

⁵⁶ Балкански рат у слици и речи, 7, 3. март 1913, 108

⁵⁷ Јован М. Јовановић, Јужна Србија од kraја 18. века до ослобођења, Београд. 1939, 37

септембра, када су добровољци кренули ка Куршумлији. На граничном прелазу добили су ново одело, обућу, оружје и муницију. Ко није желео да носи војничку капу, могао је да задржи своју⁵⁸. До 28. септембра одред је имао 245 људи, док је близу 2.000 одбијено. Уочи рата, код регента Александра су одржавани састанци на којима га је комитски војвода упознавао са стањем у С. Србији и Македонији. Са тим подацима Александар је одлазио у Генералштаб где су цртане топографске карте са правцима будућих операција. Српска влада је покушала да искористи Арнауте у предстојећем рату против Турака. У ту сврху, током 1912. на Косову је боравио и Танкосић. Успоставивши везу са арнаутским првацима дотурао им је оружје које је слала српска влада. Са Исотом Бољетинцем је предводио Арнауте у сукобу са Турцима у околини Митровице средином јуна и почетком јула 1912⁵⁹. О стању на овом подручју детаљно је обавештавао Министарство иностраних послова. Занимљиво је да су Турци у својим извештајима о овим сукобима наводили да се уз Арнауте бори и један српски официр. Могуће је да се радило управо о Танкосићу⁶⁰.

На почетку рата било је формирano око 30 чета са око 4.000 четника. Пре званичног отпочињања непријатељства, Танкосићев Лапски четнички

58 АВИИ, п-2, к-37, ф-1, 7/1

59 Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књ. V, св. 1, док. 568; књ. V, св. 2, док. 173; М. Ракић, Конзулска писма 1905-1911, Београд, 1985, 376; В. Стојанчевић, Срби и Арбанаси 1804-1912, Београд, 1994, 301,306

60 Б. Храбак, Арбанашки устанци 1912, Врање, 1975, 273

одред (негде се може пронаћи да се звао Куршум-лијски одред⁶¹) је 2/3. октобар 1912. напао турску караулу „Репоњу“ код Мердара, док је код карауле „Мировци“ претрпео губитке, због чега се морао повући⁶². Око 120 четника, Танкосић је груписао по „њиховим психичким особинама“. Уз најхрабрије воднике постављао је хладно-кровне заменике, а уз младе почетнике постављао је старе четнике⁶³.

То је био самоиницијативни чин, јер су се, по свој прилици, „црнорукци“ плашили могућег договора балканских савезника и Турске, што би одложило рат, а самим тим и ослобођење Србије и Македоније. Танкосић је требало да на фронту Моравске дивизије II позива неопажено зађе иза непријатељских јединица и ту започне дејства тек када отпочну ратне операције редовне војске. Њихов задатак, у првој фази, био је припремање терена, поправљање путева, спремање места за српску артиљерију и утврђивање важнијих положаја. Сукоб је био жесток, а Турцима су помагали и Арнаути. Укупно је дошло 109 четника, 12 курира, плус 27. чета граничне страже. Један вод граничара, са једним водом четника, под командом поручника Милутина Јаковљевића упућен је на караулу „Репоња“, док је други вод граничара, са водом четника, под командом Василија Васића упућен на Васиљевац⁶⁴. Остatak четника и грани-

61 И. Трифуновић, Трновитим стазама, Београд, 1933, 106

62 Арнаути су покушали упад на територију Србије 1. октобра, напавши пограничне карауле, али су били одбијени. АВИИ, п-2, к-36, ф-1, 7/2

63 Календар „Просвета“ за 1934, 27

чара Танкосић је повео на Мердаре, заједно са капетаном Драгутином Николићем⁶⁴.

Мердарску чету сачињавали су штаб одреда, благајна и комора. Команду над васиљевачким водом, поверио је воднику Радулу и у њој су били најискуснији четници: чувени Арсо Косовац, добровољци из Босне Ђуро Шарац, Мустафа Голубић, а као извиђачи, додељени су им били Вуксан Хајдук, Властимир – Мошо Комита и богослов Јован Аранђеловић. Трећа чета, коју је водио Ђилић, а чији је заменик био Станко Миленковић, имала је задатак да из карауле Дубнице, освоји „Репоњу“ (која је доминирала над арнаутским селом Дубицом)⁶⁵. Док су прву караулу заузели, око друге је вођена жестока борба. У извештајима српске војске са фронта види се да је „дошао Танкосић и направио русвај!“⁶⁶. Борба је трајала три дана и три ноћи. Комите су гинуле уз песму. Турци су „мртве пљачкали, а рањене живе, полако, али страшно на тихоме жару пекли и ножима сецали...“⁶⁷. У борбу се, потом, укључила и Моравска дивизија II позива. О жестини сукоба сведочи и податак да су из строја била избачена 1352

64 АВИИ, п-2, к-79, ф-1, 2/1

65 Календар „Просвета“ за 1934, 27

66 Детаљне описе сукоба на Мердарима дају: Први балкански рат 1912-1913, I, Београд, 1959, 465; С. Ђурић, Дневник победа, Србија у балканским ратовима 1912-1913, Београд, 1990, 57, 287; С. Скоко, Војвода Радомир Путник, I, Београд, 1985, 249; Добровољци у ратовима 1912-1918, Београд, 1971, 47-50; "Балкански рат у слици и речи", 8, 10. март 1913, 118

67 У једној караули, пошто је ослобођена, комите су пронашле тројицу својих другова, које су Турци испекли. „Илустрована ратна хроника“, 34 (1912-1913), 278-279.

наша војника и официра⁶⁸. Командант Моравске дивизије II позива (пуковник Милован Недић) је захтевао Танкосићеву одговорност, али због подршке војног врха, коју је комита имао, до тога није дошло. У овим борбама Танкосић је показао своје стрељачко умеће. Погодио је једног Арнаута, који је са неке узвишице „мартинком“ прецизно погађао комите. Када је та узвишица освојена, нашли су овог Анаута са простињем главом⁶⁹. После Мердара, преостале комите прикључене су левом крилу Шумадијске дивизије. Први је ушао на челу свога одреда у Приштину. У српском конзулату приређена је богата вечера, на којој је био и Танкосић са својим четницима. Попуздано се још зна да је, крајем октобра, по наређењу Штаба III армије радио на разоружавању Арнаута у Ђаковици и околини⁷⁰. Дивизија се кретала за Моравском бригадом све до села Сеферна, а одатле ка Куманову, да би 28. октобра избила на простор између села Бунарџика и Миладиноваца. Ту се спојила са снагама Прве армије. Тешко је даље пратити кретање комите. Највероватније да је Танкосић учествовао и у бици код Велике Хоче, где су комите ухватиле и стрељале Арнаута који је 1905. издао чету војводе Лазара

68 А. Стојићевић у „Историји наших ратова за ослобођење и уједињење од 1912-1918“, Београд, 1932, 120-122, наводи да је погинуло 209, да је рањено 686, а да је 51 борац нестао, док се у књизи „Први балкански рат 1912-1913“, I, Београд, 1959, на страни 279 наводи да је погинуло 279 бораца (6 официра), а да су рањена 1022 борца (8 официра), док је 51 борац вођен као нестао. С. Станојевић, пак, наводи да је било око 800 мртвих, док је код Арнаута било око 1.200 мртвих и око 3.000 рањених. Српско-турски рат 1912, Београд, 1928, 95.

69 С. Бурић, Дневник победа, 54

70 АВИИ, п-2,к-48, ф-2, 10/2

Кујунџића. Арнаута, који је погазио бесу и издао деветорицу српских комита, Танкосићеви четници пронашли су скривеног код неке Српкиње. Пошто је упорно одбијала да призна да се издајица скрива код ње, проговорила је тек после батина. Поред њега, у скровишту су пронађена још двојица Арнаута. По војводином одobreњу, сву тројицу је стрељао 18-годишњи добровољац, коме су, ова тројица, убили оца и брата. Осветивши своје драгаре, комите су се удаљиле са песмом: „Мајко мила / немој сузе лити / што те морам стару оставити! / Ја одлазим где ме срце вуче / у крајеве где Српство јауче!“⁷¹. Средином новембра, комите се налазе у Призрену у саставу Шумадијске дивизије I позива. Могуће је да је одред дошао до Љуме и да је потом враћен у Призрен, где је расформиран. Танкосић је стављен на располагање команданту Треће армије. Мало је вероватно да је учествовао у другим већим биткама, мада се у Споменици - XXXII класе ВА наводи да је учествовао и у биткама за Скопље, Битољ и Кичево⁷². Његово кретање, делимично, се може реконструисати из каснијих сведочења његових сабораца. Тако, Јован Танковић, набрајајући комите и војводе које је затекао у Битољу 1912, нигде не спомиње Танкосића и његове комите⁷³. Сигурно, да су акције Танкосићевих четника намерно изостављане у послера-

71 Народна библиотека Србије (НБС), Заоставштина Драгише Стојадиновића, 736/I/9

72 Б. Ратковић, М. Ђуришић, С. Скоко, Србија и Црна Гора у балканским ратовима 1912-1913, Београд, 1972, 85-87. У сведочанствима и записима других актера ових догађаја не спомињу се Танкосић и његови четници већ само одреди војводе Вука. НБС, Дневник Милорада Павловића Крпе, Р 418-1-10

73 Дневник наших победа, 2, Београд, 1913, 160-161

тној литератури и из идеолошких разлога, што, такође, отежава реконструкцију његовог кретања и деловања. Изгледа да су, по доласку у ове крајеве, комите сводиле неке нерашчишћене рачуне са тамошњим становништвом, због чега се Врховној команди обратио престолонаследник Александар. Указујући на штетност оваквог рада комита, тражио је да их уклоне и упуте „у Арнаутлук, или да им се одузме право мешања у послове који спадају у делокруг полицијских органа, а не војске“⁷⁴. Ослобођење Косова имало је велики одјек код Срба. Алекса Шантић је певао о „враћању царства“, а у свим већим градовима држане су литургије. Када је академик Љуба Ковачевић сахрањивао јединца погинулог у Кумановској бици, над одром је рекао: „Иди спокојно пред престо Вечнога и кажи радосно Душану и Лазару, кажи свима косовским мученицима да је Косово освећено!“⁷⁵. Међуратна штампа писаће о храбрим четницима војводе Танкосића којима је „усуд доделио задатак да отворе врата нашим армијама за Косово“⁷⁶. Већ 14. јануара Танкосић је ванредно унапређен у чин мајора и одликован Карађорђевом звездом са мачевима.

У Другом балканском рату учествовао је у Брегалничкој бици, а потом се активно укључио у збивања која су претходила Првом светском рату. Врховна команда је и даље придавала значај-

⁷⁴ АВИИ, п-2,к-37, ф.1, 17/1, 17/2

⁷⁵ Ј. Томић, Рат на Косову и С. Србија, Н. Сад 1913, 116 и даље; С. Станојевић, Српско-турски рат 1912, 192

⁷⁶ Јужни преглед, 1930, 6-7; Дневник наших победа, I, Београд, 1913, 280/1

ну пажњу четничким формацијама, што се види из наредби за формирање нових чета. У јединице су улазили само пунолетни добровољци, док су они млађи разрешавани од војне службе и упућивани својим кућама. С обзиром да се и даље рачунало на добровољце Арнауте и Турке (који су служили војску), они су полагали заклетву верности краљу Петру „по обредима своје вероисповести“. Из рата се вратио са Златном медаљом за храброст и чином мајора, који је, „за изванредне заслуге добио међу првима прескочивши много старије другове“⁷⁷. Било је покушаја да „црнорукци“ изврше притисак на Пашића уочи преговора са Бугарима и потписивања мира у Бакурешту 1913, како би се Србији осигурала десна обала Вардарца. „Црнорукци“ су се противили арбитражи руског цара и одлучно су се залагали за „интегралну“ вардарску Македонију. Опрезни Пашић се, пак, залагао за побољшање односа са Аустро-Угарском, плашећи се да се, „опет, револвер и бомба не јаве“ и не угрозе мир⁷⁸. Пашић и његови радикали нападани су да покушавају себи да приграбе славу ратних победника, иако заслуге за то припадају војсци.⁷⁹ Међутим, слава је имала и своје наличје. Војници су просјачили по гробљима, пијацама, приватним кућама, а комите су чекале да и на њих дође ред за лечење⁸⁰.

⁷⁷ АВИИ, Официрски досије Војислава Танкосића

⁷⁸ Политика, 15. септембар 1930

⁷⁹ "Нова Европа", XVIII (1928), 10-11, 319-321

⁸⁰ МИАВ, Фонд ОГВ, к-156, ф-III, п-55,56

У сукобу између хомогене владе старорадикала и осталих политичких странака активно су учествовали и официри (на чијој је страни био и војвода Путник). Најжешћа расправа вођена је око тзв. Уредбе о приоритету⁸¹. За подстрекиваче сукоба оптуживани су Апис и чланови „Уједињења или смрт“, који су се састајали у Танкосићевој кући, уз „тиквешко вино и мезе“. Цео комшилук је долазио код њега због добrog вина, „којег је држао у бурету од 10 акова“ и које су „комшије разносиле у порцијама“.⁸² Последица овог сукоба била је отказивање послушности у појединим ка-сарнама. У Ваљеву је командант Дринске дивизије одбио да изађе и поздрави министра привреде Велизара Јанковића. Најгласније незадовољнике владе је преместила из Београда у унутрашњост, али је краљ одбио да пензионише Танкосића и Аписа. У штампи је као узрок сукоба Пашића и официра навођен покушај неких официра да, дизањем тензије, прикрију злоупотребе у Официрској задрузи (проневере новца, несавесно пословање, финансирање „Пијемонта“, и сл.)⁸³. Сукоб са старорадикалима ишао је дотле да је Танкосић ошамарио Живојина Балугчића (посланика у

81 Радило се о томе да ли на званичним светковинама почасно место треба да припада грађанским или војним представницима власти. Одлучено је да то место припада цивилима само када представник цивилне власти представља владу. У свим осталим случајевима, то место је припадало војним властима.

82 Б. Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић, I, Београд, 1996, 70.

83 Д. Батаковић, Сукоб војних и цивилних власти у Србији у пролеће 1914, ИЧ (1982-1983), 484; Политика, 26. април 1914; Д. Живојиновић, нав. дело, 439

Атини), који је требало да посредује између „црнорукаца“ и Пашићеве владе, назававши га „нитковом, који нитковске послове свршава“⁸⁴. Танкосић је чак предлагао да лично он „убеди“ владу тако што ће „повући Пашића за браду“⁸⁵. Заједно са војводом Вуком и Миланом Павловићем – Цилом, Танкосић је сачекао Стојана Протића пред његовом кућом и упозорио га „на уверљив начин“ да се „не игра ватром, јер ће, иначе, једног дана, одлетети у ваздух заједно са кућом и целом фамилијом“⁸⁶. Разлог је био могућност да Протић прихвати место војног министра. Протић је, вршећи притисак на „црнорукце“, изјавио да једна шачица официра која има свој лист, „хоче да држи у запту не само цео официрски кор, него хоче да завиличи и владу и законодавно тело“. „Црноруци“ су оптуживани да спремају државни удар, на шта су они узвраћали оптужбама на рачун радикалске владе, називајући их „живим лешом“. „Радикализам се данас свео на једну гомилу људи поцепаних савести који налеђу не само на народну касу и државну касу, већ и на војску“, писао је „Пијемонт“. Ови сукоби биће један од разлога одржавања Солунског процеса, где би, да је тада био жив, Танкосић, сасвим извесно, доживео Аписову судбину. Изгледа да је хапшење и припрема процеса обављено тек после погибије војводе Вука. Он је, са својим добровољцима, упућен на најтежи део бојишта, где му је одред десет-

⁸⁴ Д. Живојиновић, исто

⁸⁵ Б. Глигоријевић, нав. дело, 70

⁸⁶ М. Ракић, Конзулска писма 1905-1911, 327

кован, а он сам погинуо⁸⁷. Сукоб је посебно ескалирао јула 1912. у команди четничких одреда у Прокупљу, када је избила „буна“ против начелника штаба мајора Алимпија Марјановића, који је био одан Александру и који је надзирао рад и „сумњиву патриотску политику“ црнорукаца. Различитих ставова је било и по питању управе у ослобођеним крајевима. Док је влада сматрала да треба постепено уводити правни систем Србије у ослобођене крајеве, „црнорукци“ су били за увођење петогодишње војне управе и за одлучније држање према Бугарској⁸⁸. Жестоко су нападали владу због пљачкања народа у новоослобођеним крајевима, од стране радикалских чиновника, које је штитио министар Протић. Апис је планирао војни удар у овим крајевима, уколико Пашић буде мандатар владе, али није наишао на подршку својих блиских сарадника⁸⁹. Могуће је да је и владика Николај Велимировић посредовао, како би се ситуација смирила, „јер су на прагу били много важнији догађаји“⁹⁰.

Септембра 1913, подстакнути и помагани од Аустрије, Арнаути су извршили упад и покољ у српске пограничне области. Српска војска их је потиснула и гонила дубоко у албанску територију. Тек на притисак Аустрије, наша војска се повукла, али се ситуација није смиривала. Странице

⁸⁷ Б. Храбак, Делатност припадника организације „Уједињење или смрт“ за време првог светског рата, Наша прошлост VI (1971-1972), Краљево, 1972, 15

⁸⁸ В. Вукчевић, Унутрашње кризе, 181-183

⁸⁹ Пијемонт, 21. мај 1914

⁹⁰ Тајна превратна организација, Солун, 1918, 336

штампе биле су препуне о сукобима, немирима, инцидентима и злочинима које су Арбанаси чинили према хришћанском становништву. „Јаук са југа“, како се то често наводило у штампи, и даље се чуо. Што се тиче Бугара, о њима је „Политика“ писала да је боље имати „и отвореног непријатеља, него ли подмуклог пријатеља“.

У СВЕТСКОМ РАТУ

Чувари судбине Србије, или демон рата

Танкосићево име највише се спомињало и у штампи и у дипломатским круговима после Сарајевског атентата. То је и разумљиво с обзиром да се у Ултиматуму спомињало његово име (и Милана Џигановића) као особе умешане у атентат. Он је учествовао у обучавању атентатора и у њиховом преласку преко Дрине. Обука је, иначе, трајала 10 дана. Посредник између њега и атентатора био је богослов из Босанске Крупе Ђуро Шарац. Предајући му пиштолje, Танкосић је рекао: „Сличну молбу одбио бих сваком другом, теби не могу... За сличне сврхе ја сам дао до данас много оружја, па не само да није ништа учињено, него се није ни пуцањ чуо. Кад ти тврдиш да је ствар на сигурном путу, тада не само да ћу дати оружје, већ и самога себе...“⁹¹. Поред четири револвера, Танкосић је завереницима предао још шест бомби и ампуле са цијанкалијем. Тешко је веровати да су „црнорукци“ овим чином желели да компромитују и оборе Пашићеву владу. Оваква тврђња је последица наводне Танкосићеве

⁹¹ Д. Љубибрatiћ, Владимиr Гађиновић, Бeоград, 1961, 136

изјаве „да је све урађено за инат Пашићу!“⁹². У сећањима бившег министра просвете Љ. Јовановића, објављеним 10 година касније, наводи се да је Пашић рекао министрима да се „неки спремају да оду у Сарајево и убију Фрању Фердинанда“. Иако је министар унутрашњих дела Стојан Протић наредио пограничним властима да спрече њихов прелазак у Босну, то није испоштовано „пошто су и граничари били у организацији“⁹³. Познато је да су аустроугарске власти имале информација да национално-револуционарне снаге у Босни припремају нешто велико, па, ипак, нису предузели веће мере безбедности на граници. Младобосанци су намеравали да изврше атентат на гувернера Босне и Херцеговине Оскара Поћорека још у мају 1914. Тада су тражили од Танкосића помоћ при преласку преко границе, али их је он, према њиховом каснијем казивању, грубо одбио. Због тога су покушали сами да кришом пређу Дрину, али им се пут завршио у Шапцу. Један од њих се избрњао у некој кафани, па их је полиција привела, а потом, и стражарно спровела до Београда. Тешко је одржива претпоставка да је Танкосић, извесно време, био члан београдске масонске ложе, како би се упознао са протоколом и обредима (што му је било потребно за устројство организације „Уједињење или смрт“). С обзиром на његов карактер и темперамент, тешко да је оваква спекулација одржива. Такође, бео-

92 Исто,¹³⁰

93 Љ. Јовановић, После Видова дана 1914, Крв словенства, Споменица десетогодишњици светскога рата, Београд, 1924, 9

градска масонска ложа није у своје редове примала активне официре⁹⁴. Могуће је да Танкосић није о свему благовремено обавештавао Аписа, који је, у једном тренутку, намеравао да спречи Младобосанце у њиховој намери. Апис је, касније, рекао како га је Танкосић питао да ли да неке младиће из Босне пусти да пређу преко Дрине и да је, не размишљајући много, он то допустио. Тек после тога, Танкосић му је саопштио да ти младићи, по договору са друговима из Босне, хоће да покушају нешто против Фердинанда⁹⁵. С. Станојевић тврди да је Апис добио поверљиву информацију од руског генералштаба да су Немци дали Аустро-Угарској сагласност да нападне Србију⁹⁶. На питање једног италијанског новинара о евентуалној умешаности „Народне одбране“ у атентат, Танкосић је 1915. рекао: „Народна одбрана нема ништа с тим; влада нема ништа с тим, али други одлучни чувари судбине Србије знали су и дали своје одobreње“. На ново питање: мисли ли ту на „Црну руку“, он се само насмејао, али није порицао⁹⁷. Било је и мишљења да је умешаност Танкосића у атентат његово лично дело⁹⁸. Атентато-

94 Л. Пфефер, Истрага о сарајевском атентату, Загреб, 1938, 140; В. Дедијер, нав. дело; В. Ђоровић, Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку, Београд, 1992, 663

95 Д. Љубибрatiћ, нав. дело, 140

96 С. Станојевић, Убиство аустријског пестолонаследника Фердинанда, Београд, 1923, 45

97 Д. Љубибрatiћ, нав. дело, 141

98 Такав став заступао је Чед. А. Поповић (бивши секретар „Црне руке“) у серији чланака објављеним у „Новој Европи“. Сигурно, да је аутор добро познавао Танкосића, али су његове тврђе биле више мотивисане жељом да се скине терет одговорности са српске владе.

ри су до Танкосића дошли захваљујући везама које су, између комите и младобосанаца, успостављене у време Анексионе кризе. Њихови револуционарни програми и циљеви били су подударни. Утицај и углед који је Танкосић задобио у „Народној одбрани“ и касније у „Црној руци“, али и његова одлучност да се уради нешто конкретно за „српску ствар“, упутили су заверенике баш ка њему. Могуће је да је Принципа и Грабежа обучавао Драгиша Стојадиновић, иначе, један од ондашњих најбољих стрелца и учесник неколико међународних такмичења. Обука је обављана на стрелишту изнад Вајфертове пиваре, а сам Танкосић је, у рову, држао и померао мету у облику људске фигуре. Према тврђњама Стојадиновића, Танкосић му је прећутао праве разлоге обуке, рекавши му да се младобосанци припремају за инструкторе четницима у Босни⁹⁹. Он их је препоручио једном свом пријатељу, мајору у Шапцу, а овај је, младобосанце повезао са извидничким капетаном из Лознице Првановићем. До њега су, захваљујући обавештајним подацима и резултатима брзо спроведене истраге, дошле и аустро-угарске власти. Зато није никакво чудо што се његово име нашло у Ултиматуму иако је од атентата до слања овог документа српској влади, прошло само месец дана. Српска влада је краће време, држала Танкосића у притвору. Када је требало да буде ухапшен, дошао је у штаб пуковника Анђелковића и рекао: „Господине, пуковниче!

⁹⁹ НБС, Заоставштина Д. Стојадиновића, Р-736/II/4

Долазим само због вас лично и вашег високог војничког командантног ауторитета. Ма који други старешина да ме је позвао ја позиву не бих следовао. Молим за одобрење да одем до куће једно два сата да уништим архиву, па ћу се одмах вратити!“¹⁰⁰. Док је био у притвору, његове комите нису хтели да се одвоје од свога војводе, због чега се командант Дунавске дивизије жалио команди. „Није могуће ни употребити је (чету, прим. М.Б.) без Танкосића ни распустити је без употребе оружја“, жалио се пуковник Анђелковић¹⁰¹. Наводно је, Танкосић, на Аписову опаску да ће „луди Руси објавити рат Аустрији“, одговорио: „Када су шашави нека ратују, али немају за кога!“¹⁰². Тешко је рећи на шта је разочарани комита мислио. Одлуком владе, 26. јула, Танкосић је пуштен, јер „Аустро-Угарска влада није поднела никакве доказе нити оптужбе против њега“. У ствари, његово хапшење и евентуално суђење, прекинуо је рат¹⁰³.

Већ 28. јула отпочело је бомбардовање Београда из аустријских монитора. Прве нападе храбро су одбили четници из Танкосићевог одреда и спонтани брачници (финанси, жандарми, једна чета 18. пешадијског пука и чланови гимнастичког дру-

100 AC, Б-2, НА-64-2

101 АВИИ, п-3, к-88, ф-1, д. 2/1

102 Тајна превратна организација, 180, 182

103 Танкосић је већ активно учествовао у првим сукобима када му је командант Дунавске дивизије I позива наредио да се врати у притвор. АВИИ, П-3, к-88, ф-1, 2/2 Документи о спољној политици, књ. 7, св.2, док. 234.

штва „Душан Силни“)¹⁰⁴. Упис добровољаца обављан је одмах иза добијања Ултиматума. Добровољци су уписивани у кафани „Топ“ (данашња Краља Александра) и „Зеленом венцу“. Из кафана „Моруна“, до дубоко у ноћ, допирала је песма: „Спрем' те се, спрем' те, четници, силна ће борба да буде...!“¹⁰⁵. Има података да је Танкосић са уписом добровољаца отпочео знатно раније. Он је обучавао младиће који су из аустро-угарског дела државе дошли на видовданску прославу у Београд¹⁰⁶. Због недостатка оружја, од пријављених добровољаца Танкосић је изабрао само 370 људи. Највећи број их је дошао из Босне и Херцеговине (320), док су остали били из Србије (38), Далмације (6), Хрватске (2), Чешке (2), један муслиман из Плава и један Словенац. Међу добровољцима је био и војвода Јован Бабунски са 10 комита, али је, после два дана, упућен у Македонију. Добровољце из Босне и Херцеговине, највећим делом, рат је затекао на Косову и у Македонији, где су покушавали да се наслеле, али је то „ишло доста тешко“¹⁰⁷. Тако је основан Савски четнички одред. Сам Танкосић, пак, наводи да је окупљање и наоружавање добровољаца отпочело 13. јула. У ноћи између 13/14. јула, његова јединица је премештена на Торлак, да би 15. јула већ

104 Голгота и Вајкес Србије 1914-1915, II, Београд. 1990, 37 ; Политика, 3. август 1915; П. Марковић, Свакодневни живот Београда на почетку рата 1914, ИГ (1986), 1, 98; П. Слијепчевић, Наши добровољци у светском рату, Загреб. 1925, 3

105 "Вардар", XXIII (1935), Београд, 1935, 70

106 А. Митровић, Србија у I светском рату, Београд. 1984, 131; „15. септембар 1918“, март 1985, 7

107 М. Топлица, Добровољци, Њујорк, 1916, 11

била на положају Видин капија – Савски мост. Међу добровољцима се нашла и легендарна Ми-лунка Савић, иако ју је, претходно, одбио Степа Степановић¹⁰⁸. Редослед активности Танкосић детаљно износи у Извештају који је упутио команданту Треће армије крајем августа 1914¹⁰⁹. Какво је било расположење међу родољубима сведочи и податак да је само у току 25/26. јула било уписано око 2.000 добровољаца. Скопски митрополит Јосиф, довоeo је 30 богослова из манастира Раковице¹¹⁰. С друге стране, возвима, фијакерима и на таљигама, грабили су из града ка унутрашњости грађани, жене, деца, чиновници и надлештва. У ноћи између 28/29. јула, дигнут је у ваздух мост на Сави, а комите су три дана и три ноћи онемогућавале непријатељу прелазак преко Саве. То је било од великог значаја, јер се добило у времену за спровођење мобилизације и припремање одбране. Када је, четвртог дана, дошла редовна војска, комите су прешли на Баново брдо. Радило се о старијим четницима, највећим делом из градова и образованим добровољцима (сељака је било најмање)¹¹¹. Занимљиво је да је српска влада сматрала да комите штетно делују, пошто изазивају непријатеља и тако „излажу становни-

108 А. Ђурић, Жене Солунци говоре, Београд, 1987, 37.

109 Извештај Војина Танкосића о борбама његовог одреда од 25. јула до 29. августа 1914, АВИИ, п-7, л-31, ф-1, 7/1; Југословенски добровољци 1914-1918, Зборник докумената, Београд, 1980, 14-18.

110 "Вардар", XXIII, (1935), 73; М. Топлица, нав. дело, 12-13.

111 Б. Храбак, Добровољци у борбама око Београда 1914 и 1915, Годишњак града Београда, IX-X, (1962-1963), 517; М. Шкарић, Четници и добровољци у ратовима за ослобођење и уједињење, Н. Сад 1925, 19.

штво штети“. Управник вароши Београда жалио се војном министарству да честом бомбардовању Београда, доста доприносе и комите, пошто, „из заклона на савској обали чешће пуцају преко без потребе“. Вероватно је у овим жалбама било истине. Тако су, једном, комите, привезали псу канту за реп и онда га најурили преко моста. Уследио је „одговор“ из артиљеријског оруђа и митраљеза. Управник се жалио и што комите „пресрећу и задиркују женске“. Пуковник Анђелковић је известио команданта Прве армије да Танкосићеви добровољци патролирају и чувају напуштене домове и да се ради о „старим и честитим људима“, којима помажу млађи добровољци, које је Танкосић одредио за тај посао имајући у виду њихову младост и неискуство, да би могли да се боре у првим борбеним линијама. Пуковник је још потврдио да су Танкосићеви четници логор напуштали само са његовим допуштењем и да нису никакав изгред направили¹¹². Као „четници“ представљали су се и обични разбојници. Користећи неред, пљачкали су све док их једна Танкосићева патрола није похватала и казнила. Пред Танкосића су били приведени „војвода“, „секретар“, „шef штаба“, како су се представљали, као и 10 обичних „четника“. Сви су разоружани, а потом и кажњени бatinама. На Солунском процесу, Танкосића су лажно оптужили Милан Цигановић и Ђуро Шарац (његови најближи сарадници) да је пљачкао и батинао народ на Торлаку и

112 АВИИ, п-3, к-93, ф-1, д. 4/31

да је отете паре слao Апису. Војни суд га је, из тих разлога, окарактерисао друмским разбојником¹¹³. Очито, да се радило о изнуђеном сведочењу, с обзиром на околности у којима су се нашли некадашњи Танкосићеви саборци. Комите су хапсиле и све сумњиве странце међу којима је било и оних који су, после батина, признали своју шпијунску делатност. Танкосић је јавно претио и да ће избатинати и министре „што су прве ноћи утекли из града и створили панику“. У ноћи између 4/5. августа, комите су извеле прави подвиг. Прешавши Саву упали су у непријатељску стражарницу, разоружали стражаре, свукли им одело и дали им своје комитско, па их тако послали у Земун. Са стражарнице су скинули аустријску заставу и истакли српску тробојку. Сутрадан су, у аустријским униформама, седели у кафани и изазивали велику знатижељу Београђана¹¹⁴. Џон Рид је овако описао добровољце: „Двадесетина чупавих, крупних људи, у шубарама, са реденицима укрштеним преко груди и ручним гранатама извешеним о појасу...“¹¹⁵. Део тзв. нерегуларних добровољаца, без униформи, био је ухапшен, пошто су одбили да копају ровове. Говорили су: „Дошли смо да се бијемо против Шваба, а не да копамо рупе. Ми смо ратници, а не радници...“¹¹⁶. Радећи на окупљању добровољаца Танкосић је

¹¹³ М. Живановић, Пуковник Апис, 250-261; П. Марковић, нав. дело, 112; Документи о спољној политици, књ. 7, св. 2, док. 639

¹¹⁴ АВИИ, П-3, к-93, ф-1, 4/31 Историја Београда, 3, Београд. 1974, 8 и даље

¹¹⁵ Џ. Рид, Рат у Србији 1915, Цетиње, 1975, 46/47

¹¹⁶ Исто, 47

показао и своју политичку зрелост. Муслиманског студента, који се пријавио у добровољце, упутио је на рад у Ц. крст, а потом у резервну болницу у Нишу. Сматрао је да га треба сачувати пошто ће, после ослобођења Босне, бити потребан као муслиман¹¹⁷.

Наредбом Врховне команде од 4. августа 1914. створена су четири комитска одреда: Златиборски, под командом мајора Косте Тодоровића; Јадарски (мајор Војин Поповић – војвода Вук); Руднички (мајор Војин Танкосић, који је пуштен из притвора) и Горњачки (мајор Велимир Вемић). Сви команданти су били водећи људи „Уједињења или смрт“ и ниједан од њих није жив до чекао крај рата. Мањи део бораца био је наоружан брзометком (модел из 1879), а већина је добила тзв. Манлихерову пушку. Уз то, добили су по 150 метака на пушку, док је 1000 бомби било распоређено по једна на сваког другог четника, као и по једно експлозивно пуњење. Дневница за официре износила је три, а за четнике један динар¹¹⁸. Танкосићев одред, са око 500 људи, упућен је ка Дрини и Зворнику. Прво наређење које су тамо добили било је да растерају пљачкаше који су прешли Дрину и кренули ка Зворнику¹¹⁹. Хронологија наредних догађаја је прилично непоуздана, с обзиром да су комите често мењале формацију и обављале разноврсне задатке (дејства у позадини или као претходница; бомбашке акције;

117 Ђ. Станковић, Српска влада и мусимани у првом светском рату, ИГ, 1-2(1980), 112

118 Ж. Павловић, Битка на Јадру, Београд, 1924, 620

119 АВИИ, п-3, к-93, ф-1, д. 4/18

обезбеђивање бокова редовним јединицама; дељивање у саставу редовних јединица и сл.). Праћење активности четника отежава и намерно прескакање и изостављање њиховог доприноса у овим биткама. Тако, на пример, код појединих аутора, Танкосићевих четника нема у Дринској бици, док се као командант Рудничког четничког одреда, наводи војвода Вук!¹²⁰.

Уочи Церске битке, Руднички четнички одред (то име одред је добио 10. августа) се налазио у саставу Дунавске дивизије I позива (18. пешадијски пук), потом у саставу Треће армије. Рејон његовог дејства, према Упутству које је издала српска Врховна команда, био је: десна обала Колубаре, лева обала Мораве и на југу до Рудника. Центри дејства су били Космај и Рудник. У офанзивној фази, одред је требало да пређе преко Саве и продре до Фрушке горе, а у дефанзиви да се преко Космаја и Качера повуче ка Руднику, дејствујући на комуникације Београд – Младеновац и Београд – Лазаревац. Има мишљења да је овај план саставио Апис¹²¹. Одред је требало формирати од старијих четника из прошлих ратова, од добровољаца „погодних за ову службу“ и од обвезника из пешадијских пукова другог и првог позива, „који су за четнике погодни, а за ово изјаве жељу“. Број оваквих добровољаца није смео бити већи од двојице по чети. Команданти одреда имали су права и надлежности команданата са-

120 Ђ. Лукић, Битка на Дрини 1914, Београд, 1966, 100, 209

121 АВИИ, п-6,к-93,ф-11,32/1; Југословенски добровољци 1914-1918, Зборник докумената, Београд, 1980, 5

мосталних одреда. Из једног од сачуваних спискова Танкосићевих добровољаца види се старосна и квалификациона структура. Од 32 добровољца (из околине Крагујевца) најстарији је имао 32 године, а најмлађи 19. Међу њима је било електричара, келнера, месара, глумаца, опанчара, пекара, болничара, богослова...¹²². Као додатак Упутству, команда је израдила и „Упут за терористичку и устаничку акцију“. За ове акције, које је требало изводити у непријатељској позадини, били су предвиђени „нарочити и најодабранији, готови на сваку жртву четници“. Главно оружје било је отров, нож, бомба и експлозив¹²³. Упутство је измењено 9. августа и према њему, Руднички одред је требало да делује на фронту од Зворника до Рогачице. У офанзиви је имао задатак да пређе Дрину и продре ка Јавору и Коњуху, а у дефанзиви ка ваљевским планинама и да ту дејствује на комуникације: Љубовија – Пецка – Ваљево; Рогачица – Ваљево; Пецка – Осечина; Крупањ – Завлака и Завлака – Ваљево. Нов, детаљнији Упут, војно министарство је израдило у Нишу децембра 1914. Као последица неизвесности правца непријатељског деловања, биле су и команде које је Руднички четнички одред добијао. На Јадру је 15. августа Танкосић добио задатак да сачува крупањску раскрсницу путева по сваку цену. Одред му је био састављен од четника једне чете III прекобројног пука, једне чете III позыва и две допунске чете, пристигле из Ваљева.

122 АВИИ, п-3, к-93, ф-1, д. 4/5

123 АВИИ, п-6, к-93, ф-11, 32/1

Касније ће му бити приододати и пешадијски дело-ви друге чете и 2 брдска топа¹²⁴. О жестини борби, говоре извештаји које је Танкосић слao својим претпостављенима и у којима је наводио колике је губитке имао. Ту је добио појачање од једне чете из 10 пука III позива, која је са Прослопа повучена у тај реон. У тој борби, Танкосићеви четници заробили су 100 непријатељских војника, од којих је „известан број одмах поубијан, а један аустријски поручник са остатком испраћен у позадину“¹²⁵. Највероватније да се код Крупња, против Срба, борио и Јосип Броз у саставу 10. чете 25. загребачке елитне пуковније. Од 12. до 29. августа, његова дивизија је била распоређена на обали Дрине. Такође, борила се против српских јединица и од 6. септембра, а учествовала је и у офанзиви ка Ваљеву (до 15. новембра), као и у биткама на Колубари и Љигу од 16. до 28. новембра¹²⁶. Против Аустро-Угарске 42. дивизије погинуло је 70 четника, због чега се одред повукао на Равно брдо (ка Завлаци). У тим борбама погинуло је још 47 комита. Танкосић је тражио од команде Треће армије да најстрожије казни командира чете првог позива 3. прекобројног пука, пошто је „формално побегао из борбе, а чета му се растурила“¹²⁷. Каснијом истрагом, констатовано је да је чета „учествовала у борби, да је потиснута

124 Ратник, XI-XII (1925)

125 Извештај В. Танкосића. А. Барби, Са српском војском, Г. Милановац, 1986, 85; М. Шкарић, нав. дело, 21; М. Раденковић, Церска операција 1914, Београд, 1953, 173

126 В. Дедијер, Нови прилози за биографију Јосипа Броз Тита, 2, Ријека-Загреб, 1981, 244; М. Пешић, нав. дело, 68

127 Извештај В. Танкосића

надмоћнијим снагама, да јој је претила опасност са крила и бокова, те се морала и журно повлачiti“. Што се тиче капетана, за њега је утврђено да „није побегао из борбе, већ да се, при повлачењу, падом толико угрувао да је морао бити однет у болницу“¹²⁸. Тешке борбе вођене су код Грнчарског гробља (20/21. августа) и на Тршићком вису, где је погинула готово четвртина људства (сви су сахрањени поред лозничког пута), а 24. августа одред је избио код села Шепка на Дрини. Борбе су вођене прса у прса, бајонетима и бомбама. У једном тренутку, у јеку борбе, из непријатељског рова се зачуо повик: „Браћо, Срби, не пуцајте! Хоћемо да се предамо. И ми смо Срби!“ Комите су поверовале, али чим су се појавили из рова и кренули ка „браћи“, сасекли су их куршуми. Погинуло их је 14-торица¹²⁹. У крупањској болници остало је неколико тешких рањеника, које су аустро-угарски војници, касније, измасакрирали. Тело Добре Јовановића, студента из Новог Сада, било је исечено на комаде. Отпор добровољаца је био жесток, па је непријатељ стекао утисак да се радило о већим српским снагама. То је био разлог, да је упркос изузетној војној и техничкој надмоћности, напредовао спорије и опрезно. Генерал Бојовић је тражио од Врховне команде да се Танкосићу дозволи попуна одреда од заробљеника из Босне и Херцеговине, пошто је због великих губитака одред спао на само 180 људи. У одред су могли ући само они који се добровољно јаве, као

128 АВИИ, п-, к-31, ф-1, 7/1

129 Пијемонт, 19.октобар 1914

и они који су пребегли у Србију са намером да се боре против Аустро-Угара¹³⁰. Када су Аустро-Угари прешли Дрину и ушли у Ковиљачу, од сељака су тражили да их обавесте о томе „како изгледају комите“ и „где се налази генерал Танкосић“, како су га они тада називали¹³¹. Због изузетне храбости коју су показали у свим борбама, Танкосић је предложио команди да неколико четења добију чин и да се преведу у активну службу. Истовремено, жалио се да му је незгодно да поднесе списак за одликовања, пошто је велики део његових бораца већ био одликован „у ранijim ратовима“, а они који то још нису, били су аустро-угарски поданици. Борећи се пред фронтом Моравске дивизије I позива (21. августа), четењи су спасили већи број деце и младића, које су Аустро-Угари заробили и повели са собом. Светећи се непријатељу за злочине које су починили по Мачви, комите су убиле и једног Србина из Градишке, за којег се накнадно установило да је значајно помагао Србима у српско-турском рату. „Проклети рат! Свакога часа исписивао је по једну сурову драму...“, рекао је, над лешом овог несрећног Србина, Танкосићев комита Душан Сакић¹³². Уочи тешких сукоба на Мачковом камену и сукоба на Дрини, комите се налазе у рејону Г. Добрић – Брасина – Еминова вода у саставу Дринске дивизије II позива. Већи део аустро-угарских јединица био је попуњен људством из Босне

130 АВИИ, п-3, к-93, ф-1, 4/34

131 Пијемонт, 12. октобар 1914

132 А. Стошић, Велики дани Србије, 268

и Херцеговине и Хрватске¹³³. Има индиција да је на почетку битке, у циљу јачања дисциплине, извршена тзв. децимација. Босанци из Јадарског четничког одреда стрељали су сваког десетог војника и потом их сахранили у заједничку раку. У јеку исцрпљујуће борбе, наводно је командант 5. ужичког пука повикао аустро-угарским војницима: „Предајте се, не гините лудо!“ Из непријатељског рова, међутим, зачуо се одговор: „А где си ти видио да се Срби предају!“¹³⁴. По окончању ових борби, Танкосић је прекомандован за команданта батаљона Четвртог пешадијског пука „Стеван Немања“, а његови четници прикључени су Другом добровољачком батаљону у Ужицу. У саставу Љубовићског одреда, „јачине до 130 пушака“, налази се крајем септембра, држећи десну обалу Дрине од утоке Узовнице до утоке Јеловачког потока¹³⁵. Први је издржао напад Аустро-Угара 25. октобра. Због велике надмоћности непријатеља, команда му је послала две чете из резерве (V пук, III позива) са задатком да „протера непријатеља из Љубовије ножем“. Када су Аустро-Угари заузели Љубовију потиснут је ка Прослопу (заједно са деловима Љубовићског одреда), где је претрпео осетне губитке (53 човека). Занимљиво је како је командант Љубо-

¹³³ Б. Храбак, Ваљево у рату 1914, Гласник МИАВ, 31 (1997), 139. Опширније о ратним операцијама на Дрини види у М. Ђуришић, Битка на Дрини 1914, Београд, 1969, 173, 174, 332, 338; П. Слијепчевић, Наши добровољци у светском рату, 4

¹³⁴ В. Ђедијер, Нови прилози..., 245

¹³⁵ М. Ђелажац, Ратовање Срба и Хрвата на простору Подриња 1914, у: Ваљево 1914-1918, Ваљево, 2000, 114 и даље.

виђског одреда описао сусрет са Танкосићем и његовим четницима.

„Чим сам кренуо од коњичког пука, уз пут срећнem 30-40 четника који су из Љубовије ишли, ка-ко они рекоше, напред за Прослоп, по наређењу свога комandanта. Њиховом командиру наредим да се врати у Љубовију, пошто они не иду напред него назад. Овај, под изговором да не сме мењати заповест свога комandanта, не хтеде се вратити, пошто и комandanт, са свима четницима, за њима наступа... Недалеко где сам срео горњу партију четника, срећнem и другу партију четника, који ми одговорише исто што и први... Најзад, близу саме Љубовије нађем и комandanта Рудничких четника мајора Танкосића, где поред пута, са ос-татком четника, седи. Он ми приђе и рапортира да непријатељ врши прелаз у масама на 7-8 чама-ца и понтона, да он не може да задржи надирање непријатеља, јер туче Љубовију јаком митраљес-ком ватром, да са четама које су из III позива, по његовом мишљењу, не може ништа учинити и да се он уопште не може више борити, јер су и он и његови четници јако уморни и да је, с тога, морао наредити да његови четници иду на Прослоп. Кад ми је он ово саопштио, казао сам му да он ни-је смео тако шта наредити, пошто се још не зна ја-чина непријатеља који прелаз врши и да сам ја на-длежан, а не он, да издам наређење где и кад ће се која јединица повући; да он одмах врати четнике и да пође са мном, те да са оне две чете, његовим одредом, два коњичка вода и коњичким официр-ским патролама, које су у Љубовији, непријатеља

протерамо из Љубовије. Мајор Танкосић је и после овога категорички одговорио да се он не може враћати, да му је чета разбијена, да су му људи растурени, да је претрпео велике губитке и да је сам толико уморан да не може се маћи с места...¹³⁶. Одатле се повукао ка положају Близоњски вис – Каравула, налазећи се у саставу Моравске дивизије I позива. Колико је било интересовање Аустријанаца за Танкосића, сведочи и један податак после њиховог уласка у Београд. Од хотела „Балкан“ аустријски официри су направили себи официрску кантину, пошто су претходно „најпажљивије претурили целу кућу од подрума до крова тражећи мајора Танкосића“ (који је ту радо одседао)¹³⁷. У драматичним догађајима који су обележили тзв. дефанзивну фазу Колубарске битке, његови добровољци учествују у тешким борбама око Лазаревца, Чибутковице и Врачег брда. Из молбе коју је команданту II армије упутио командант IV пешадијског пука, може се видети у каквим су се условима борили и комите. „...Овај пук је, до сада, често извршавао усиљене маршеве по добивеним заповестима. Вршио је и ноћне маршеве. У сваком таквом случају предузимане су све мере, да се што боље и потпуније држи маршовска дисциплина. Ипак, је било физичке немогућности, а нарочито по мрачној ноћи да се она одржи. Због замора и неспавања при оваквом маршовању, природна је последица би-

¹³⁶ АВИИ, п-7, к-31, ф-1,4/1; Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, III, Београд, 1925, 47.

¹³⁷ Пијемонт, 24-26. децембар 1914

ла попуштање у дисциплини, а с друге стране, повлачење без борбе чини да морална снага код војника попушта. Мислим, да ће једна од мера за одржавање дисциплине бити та, да се маршује само ноћу и то не више од 35 километара...“¹³⁸. Уз губитке на бојном пољу, Танкосићеве четнике почeo је да коси и тифус. Од 120 четника, колико их је стигло пред Ваљево, у Колубарској бици, у борбама ће страдати 43 человека, док ће се од тифуса разболети 75 добровољаца. То је био разлог да поново буде укључен у састав редовних јединица. Као дивизијска претходница Дунавске дивизије II позива, ојачани са једном батеријом, гонили су непријатеља ка долини Колубаре и Ваљеву (7. децембра 1914). Први су ушли у Ваљево избивши на Крушник (опширије у Прилогу III), а одатле ка Кличевцу, Дабића брду, Ђеновцу и даље ка Боричевцу. Занимљиво је како је један од учесника у овим биткама описао ослобођење Ваљева: „...На уласку у Ваљево осетисмо смрад јодоформа. То нам наговештаваше да је наше лепо и весело Ваљево сада уместо лепих и чистих домаова, хотела и дућана, постало болница и мртвачница... На крају вароши, поред самог друма, једна дугачка кућа, ниска, са масом малих прозора, смрад лекарија и јодоформа привуче нас и у саму зграду. Ту тек видесмо јад и пакао. Без кревета, по патосу, са мало разастрте сламе, леже људи, или боље рећи мумије. Један преко другога пребацили пребијене ноге и руке, крвавих завоја, скоро стаклених очи-

138 Велики рат Србије, IV, 126

ју посматрају нас и само што не кажу: спасавајте нас овог пакла и радите са нама шта знате. Ово је збиља пакао какав човечији ум није у стању замислити... Повише вароши, наилазимо на пустош, јад и невољу. Мртви леже коњи и јунаци, укљештени између коморских кола, празних и пуних топовских кара, польских пекарница, болничких кола и аутомобила. Архиве просуте и по путу изгажене¹³⁹. У акцијама које су следиле замениле су их трупе Дринске дивизије I позива¹⁴⁰. Уочава се да је због сложености задатака које је добијао његов одред, као и због губитака које је трпео у свакодневним борбама, Танкосић често мењао позицију и формацијску припадност.

Готово невероватно делује податак да су, упркос жестоким биткама и страдању народа, припадници Српске социјал-демократске партије и даље жестоко нападали владу и њену политику. Од њихове познате антиратне критике није била поштеђена ни црква. У ироничном тексту, објављеном у партијском гласилу „Радничке новине“, „да ли је боље клати Швабе камом или их раскидати бомбама“, напали су владику Николаја и студенте теологије. Закључујући да ће се владика определити за другу варијанту, као предаваче су му пепоручили „црквене оце и свеце, као што су мајор Воја Танкосић, војвода Вук и др“¹⁴¹.

139 АС, Б-22, 1020, п-6

140 М. Раденковић, Колубарска битка, Београд. 1959, 265, 321; Ж. Павловић, Битка на Колубари, Офанзивна битка, I, Београд. 1930, 387 и даље

141 "Радничке новине", 207, 30. новембар 1914

После Колубарске битке Србија је добила чак десет месеци изненадног предаха. Потучени непријатељ није дуго могао да се опорави. Међутим, оно што није чинио непријатељ на бојном пољу, ратницима и цивилном становништву радио је тифус. У јануару 1915. дошло је до реорганизације добровољачких формација. Уз укључивање новопријављених, од старих одреда створен је Први добровољачки батаљон под командом мајора Војина Поповића, да би, до октобра исте године, била формирана још три батаљона са око 3.500 добровољаца. Ратно стање погодовало је разним злоупотребама, недисциплини, пљачкању становништва и формирању нерегуларних формација. Лажне комите појавиле су се и у ваљевском крају, где је Танкосић, краће време, организовао и водио тзв. комитску школу¹⁴². Б. Храбак, у чланку Дејства добровољачко-четничких јединица у Ужичкој војсци у лето 1914, наводи да је комитска школа радила непосредно по окончању Церске битке. Двојица старијих четника (војводе Крста Вукојић и Милан Вујић) су обучавали 20 дисциплинованих и „на највећу жртву спремних“ младића старости од 15 до 25 година. Сви су били наоружани пушкама и опремом коју су стекли као ратни плен и били су, делимично, одевени у српску униформу. Сваки је за себе имао по једну бомбу, стару српску правоугаону, намењену за самоубиство, уколико би дошли у ситуацију да буду заробљени. Највећим делом, младићи су били поре-

¹⁴² МИАВ, Фонд ОГВ, к-159, п-103; к-161, п-110

клом из Босне¹⁴³. Изгледа да је ово утицало на нарушување односа између Танкосића и војводе Вука, због чега ће војвода Вук инсистирати да једино Врховна команда може формирати добровољачке одреде.

Не може се поуздано установити даље Танкосићево кретање и ангажовање. Вероватно је учествовао у даљем продубљивању сукоба између старорадикала и „црнорукаца“. Верује се да су припадници „Црне руке“ имали важну улогу у убеђивању старорадикала да прихвате коалициону владу крајем новембра и почетком децембра 1914. Сигурно, да је војним круговима значајно порастао углед после победа остварених на Џеру, Дрини, Гучеву и Колубари. Познато је да је војвода Путник био наклоњен Апису, па све то указује да су Танкосић и „црнорукци“ били врло утицајни и у овом периоду.

Највећа искушења тек су предстојала. Око 800.000 непријатељских војника, савремено опремљених, стављени су под команду немачког генерал-фелдмаршала Аугуста фон Мекензена. Удружене армије, бугарска, немачка и аустро-угарска, отпочеле су напад 6. октобра 1915, најпре, артиљеријском ватром, да би сутрадан уследио главни удар форсирањем преласка преко Саве и Дунава. Према главном удару налазила се наша III армија под командом генерала Павла Јуришића Штурма. Мекензенов начелник штаба записао је „да је отпор жесток“ и да се „Срби туку ју-

¹⁴³ Ужички зборник, 9 (1980), 144-145; С. М. Ђорђевић, Споменица др Рајсу, Београд, 1930, 23

начки“¹⁴⁴. Као командант једног батаљона IV пешадијског пука (У Споменици XXXII класе ВА наводи се да је командовао батаљоном II Преко-бројног пука, а у „Видовдану“ да је командовао првим батаљоном 18 пука¹⁴⁵). Танкосић се непријатељу супротставио на Дунаву. Седиште штаба налазило се у Забели. У борбама на Дунаву био је лакше рањен у главу¹⁴⁶. Према сведочењу С. Џилића, Танкосић је своју последњу борбу водио код Игришта недалеко од Великог Поповића. Суочен са далеко надмоћнијим непријатељем, у једном тренутку повикао је својим саборцима: „Јунаци, напред за мном ко хоће да погине!“ Један немачки шрапнел убио је двојицу добровољаца, а осмарицу ранио. Међу њима био је и Танкосић. Кугла му је с леђа пробила груди. Стигао је само да каже: „Уједоше ме!“, а потом је клонуо¹⁴⁷. Наводно је рекао и: „Не бојим се од вражјег окота, нека га је к'о на гори листа!“¹⁴⁸. Његови четници носили су га у шаторском крилу 2-3 километра, а потом су га возом пребацили до Трстеника. За комитског војводу, међутим, више није било спаса. Умро је после два дана, 20. октобра, у привременој болници у згради Народне основне школе „Свети Сава“¹⁴⁹. Сахранио га је његов пра-

144 Историја српског народа, VI-1, 97

145 У операционом дневнику 18. пешадијског пука никде се не спомиње погибија Војислава Танкосића. Тешко је претпоставити да би такав догађај остао незабележен, због чега је вероватније да се налазио у саставу неке друге јединице. АВИИ, п-9, к-49, ф-4, 24/2; „Видовдан“, II, Женева-Београд, 1919, 99

146 Добровољци у ратовима 1912-1918, 123

147 Исто, 124

148 "Видовдан", II, 99

149 Исто, 125; А. Стошић, Под небом Крушевца, Крушевац, 1996, 645

тилац Ђуро Шарац на трстеничком гробљу, али је, због предострожности, откопао леш и по други пут га сахранио на тајном месту. Аустријанци су, после детаљне претраге и распитивања код месних власти, ипак, пронашли гроб и после стручне експертизе, утврдили да се ради о легендарном комити који им је толико загорчавао живот. Леш су фотографисали и објавили слику у штампи уз следећи текст: „Крај Воји Танкосићу. Демон светског рата, подстрекач убиства престолонаследника Воја Танкосић, мајор српске војске, чије је изручење у ултиматуму тражила наша влада од Србије. Мајора Танкосића сустигла је казна. У нашој балканској офанзиви он је погинуо. Срби су пронели вест да је он жив. Да би разбили српску легенду наше војне власти наредиле су ексхумацију Војина Танкосића и установиле његов идентитет. Прва слика представља Танкосићев гроб, а друга ексхумирани леш“¹⁵⁰. У његовом доказије стоји да се „тврдило да су аустро-угарске власти, ради потврде, наредиле да се откопа леш и сними“. Таква несигурност, дала је повода поједињим публицистима да оспоре идентитет ексхумираног леша и тако, још више, допринесу стварању легенде. Посмртне остатке пренела је његова мајка Миља, уз помоћ Удружења српских четника, и сахранила на београдском Новом гробљу (отац Павле је умро пред крај рата) 1922. У обавештењу које је Главни одбор Удружења српских четника упутио

¹⁵⁰ Војни музеј Београд, фото збирка; А. Стошић, Под небом Крушевца, 689; Добровољци у ратовима, 125; На надгробном споменику у Београду пише да је умро 17. октобра, а у Споменици 75-годишњице ВА да је то било 20. октобра.

Друштву Св. Сава, 3. октобра 1922, наведено је да ће мајка „народног јунака и четничког војводе Вој. Танкосића извршити пренос посмртних остатака нашег великана“ и да ће тело бити свечано сахрањено уз све почести „које му као народном јунаку припадају“¹⁵¹. Гроб му се налази у IV парцели, другом реду, гробно место број 6.

На споменику пише:

*„Венац бесмртне славе
српска ћирилица ћила плети,
нај твојим гробом, Војо,
комијске ћлачу чеће“*

Кроз тешка искушења су пролазили и остали чланови војводине породице. У коликој немаштини су живели, сведочи и писмо Танкосићеве сестре Милеве Николић-Танкосић, које је, 1. фебруара 1918, боравећи у избеглиштву у Ници, упутила Живојину Балугчићу. Молећи га да посредује за помоћ код регента Александра („младог господара“), написала је: „Цењени господине посланиче. Молим Вас да учините корак како би у овим тешким данима могли нам помоћи да бар од глади не патимо... Колико наде имам у Височанство, толико у Ваше посредовање јер Височанство ми је казало да му се вазда обратим када ми треба, приликом једног срдачног пријема у Крагујевцу, пре непуне 2 г. Са мојим јадним стајним и заробљеним оцем, који живи у потпуно опљачканој кући, пун туге и бола, мојом тужном

¹⁵¹ АС, ДСС, 1878-1

матером, дететом и са мном, примите топлу захвалност“¹⁵².

Мајка Миља је, све до смрти 1932, славном сину, сваке године, у Вазнесенској цркви одржавала помен. Када је умрла, сва штампа је објавила некролог „четничкој мајци“.

¹⁵² AC, Вариа, 116-2

СПОР НА РЕЧИ, ПРЕБРЗ НА ОРОЗУ

Немогуће је озбиљно говорити о Танкосићевом лицу, а да се добро не схвати дух времена у коме је живео. Бурни догађаји су се смењивали као на филмској траци и неумољиво су утицали на његов живот и карактер. Од Мајског преврата 1903. до преране погибије 1915. прошао је сва искушења комитског позива и оба балканска рата. Четничка акција је била припрема и мотивација народа за предстојећу ослободилачку борбу. Комите су подизале дух и уливале наду. Били су „бесмртна претходница“ оних који ће омећити гра нице будуће државе. Политичко искуство стицао је у периоду конфронтације Србије и Аустро-Угарске, али и кроз перманентне сукобе са политичким неистомишљеницима. Анимозност између њега и неких водећих политичара оног доба, била је обострана. Он је на њих гледао са оним презиром и омаловажавањем „са којим револуционари гледају на дипломате, а они на њега с оном одвратношћу са којом дипломате гледају на револуционаре“¹⁵³. „Црнорукци“ су сматрали да су за Српство у Турској настали последњи дани и

¹⁵³ С. Јовановић, Милован Миловановић, Српски књижевни гласник, 6, 16. јул 1937

да га „само један рат може спаси“. Одатле и његова нестрпљивост да што пре отпочне рат против Турака 1912. и његово уплитање у припремање Сарајевског атентата.

Постао је „први бојовник организације, њен пламени мач“¹⁵⁴.

Част, оданост, правда и јунаштво су атрибути који су нераскидиво везани за његову личност. То му нису оспоравали ни они који га нису волели. „Његова је интелигенција била мала, његова природа проста, без компилација и нианса“, писаће Станоје Станојевић, али му је, истовремено, признао јунаштво, храброст и присебност, „о којима су се причала чуда“, као и то да је био „поштен човек и искрен патриота, који је у уверењу да врши патриотску дужност, чинио многе грозне поступке“¹⁵⁵. Штампа му је одавала признање што се, као један од учесника Мајског преврата, „није хтео никад и ничим користити на рачун тога дела“ и што је после 1903. „свој живот посветио скоро искључиво националним задацима, излажући се највећим опасностима, али увек избегавајући да се ма чиме за себе лично користи“¹⁵⁶. Али, необуздан темперамент му је „пришио“ и другачије епитете: „испичутура“, „женскарош“, „кавгација и презница“, „сангвиничан, упечатљив, склон да подражава и да манифестије“...¹⁵⁷ Пркос и жеља за истицањем, поготову пред мрским не-

¹⁵⁴ В. Казимировић, нав. дело, 353

¹⁵⁵ С. Станојевић, Убиство аустријског..., 42

¹⁵⁶ Звоно, 12. децембар 1908

¹⁵⁷ Самоуправа, 1. јануар 1920

пријатељем, могли су угрозити тајност његове мисије у поречком крају 1904/5. Занемаривши где се и због чега налази, желео је, по сваку цену, да покаже турским заптијама да је много бољи стрелац од њих. Физички је био ситан и слаб. Одатле је, највероватније, и надимак – Шиља. Можда је баш из те чињенице произашла његова невероватна храброст. Ни на једној фотографији није без танких, зашиљених бркова, а изгледа да је само за време четовања пуштао и густу браду. У опхођењу је био „мираних и тих, чак и стидљив“, али се иза тога крила „сировост и суврвост необуздане природе“¹⁵⁸. Карактерисале су га честе промене расположења. О његовој строгости према својим борцима испредале су се читаве бајке. Никога се четници више нису бојали и никога више нису вољели. „Он туче и грди; он псује и кажњава своје људе, али им убрзо, тепа и дели са њима последњу пару“¹⁵⁹. Прави амбијент за њега била је борба и у њој се много боље сналазио него у периодима мира, који му је „био мрзак“. За њега су говорили да се „родио да погине и да је целога живота живео само за јунаштво и борбу“¹⁶⁰. Он је, једноставно, помирио оно што је живело у њему са оним какав је, заиста, и био. Комите су у Танкосића имале безграницно поверење, пре свега због његовог војничког талента, смирености и одлучности у најтежим тренуцима битке и велике храбrosti. Није било четника који не би „живот

158 Б. Глигоријевић, нав. дело, 55

159 Политика, 3. новембар 1919

160 "Видовдан", II, 87

положио за њега^{“¹⁶¹}. По избијању светског рата, док је формално био у притвору, његови четници нису хтели да се макну од њега све докле га нису пустили. На фронту, признавали су и поштовали само његова наређења. Уочи битке код Мердара 1912, четнике је груписао према њиховим психичким особинама. Уз најхрабрије воднике постављао је хладне заменике, уз нежне ѡаке стављао је старе и искусне четнике. Опраштајући се са четницима уочи битке, рекао им је. „Немојте путем певати, немојте изазивати, будите мирни, слушајте старешине. Будите верни другови, заклоните грудима немоћног. Рањенике не пуштајте у руке непријатељу!“¹⁶². Непосредно, пре него што ће погинути нашалио се на рачун једног неопрезног војника. приметивши га како по положају иде дosta откривен, Танкосић је испалио један хитац преко његове главе. Војник се незнатно погнуо. Али, наредна два хица, која је војвода испалио и која су прозвијдала изнад саме главе овог војника, деловала су дosta убедљиво и војник се приљубио уз саму земљу, уз општи смех Танкосићевих људи. Непоткупљивост и „истеривање правде“, које му је било у крви, донели су му дosta непријатности. Дата реч била је за њега светиња и значила му је „више него живот“¹⁶³. Одатле и ревност са којом је радио на пријему муниције у Француској и бурна реакција на уочене неправилности. Увереност у исправност сопствених

161 "Балкански рат у слици и речи", 7, 3. март 1913.

162 Политика, 3. новембар 1919.

163 Видовдан, II, 87

ставова, често га је доводила у сукоб са јавним личностима. То је највише утицало на стварање и оне друге, негативне, слике о Танкосићу („човек сирове душе и спреман на свако зло“, „спор на речи, пребрз на орозу свога оружја“, „весео и накресан“¹⁶⁴). О његовој склоности ка пићу има више забелешки. Тако је, уочи ослободилачких ратова, „уз тиквешко вино и мезе“ дочекивао добровољце у својој кући. Док се налазио у притвору, после Сарајевског атентата и притиска Беча на српску владу, посетио га је и Панта Драшкић (ађутант Александра Карађорђевића). Када га је ословио са: „Здраво, casus beli!“, Танкосић му је узвратио „весео и накресан“. Џон Рид, у својим белешкама, спомиње да је у Крагујевцу 1915. упознао Танкосића „човека малецног раста и велике личне храбости, иначе женскароша и испичутурлу“¹⁶⁵. Могуће је да су га овакве особине чиниле „згодним средством“ у Аписовим рукама, али је неспоран и његов лични печат у свим значајним догађајима у периоду 1903-1914. Занимљиво је какве су му карактеристике у официрском досијеу: „Својим особитим карактером, бистрином, смелошћу, одлучношћу, живом нарави и делима, како оним у миру, тако и многобројним у ратовима, одликовао се видно, не само међу својим друговима из 32. класе, већ и међу многим другим млађим и старијим генерацијама српске војске. Он је био редак члан официрске заједнице. Са

¹⁶⁴ Џ. Рид, Рат у Србији 1915, 151; Самоуправа, 1. јануар 1920; П. Драшкић, Моји мемоари, Београд, 1990, 82

¹⁶⁵ Џ. Рид, нав. дело, 151

ретком одлучношћу његовом као официра и човека ишла је паралелно и његова самовоља, која је стварала посла и потешкоће његовим, па чак и највишим претпостављеним старешинама. Способан и за најтежа и најсмелија предузећа на војно-националном пољу са својим четницима, он је могао, каткад, и да се „одметне“ одричући послушност. Па, ипак, изнад свега, на четника, Војводу четничког и мајора Танкосића, са правом се полагало много и за најсмелија предузећа, што је он, уистину, свагда то оправдао¹⁶⁶. У оскудним документима, ипак, могу се пронаћи примери његове изузетне храбости и сналажљивости, као и примери својеглавости. Тако, на пример, ни Врховна команда не зна где се, средином новембра 1912, налази капетан Танкосић са својим људима и под чијом је командом. Епизода са командантом Љубовиђског одреда, ујесен 1914, када одбија да се врати са својом четом ка Љубовији, такође, доволно говори о његовој нарави.

Упркос оваквим контрастима, Танкосић је са лакоћом ширио круг себи привржених и до краја оданих људи. Прилазили су му и волели га, како пребирљиви интелектуалци, тако и сирови потомци старих хајдучких породица. Сам Танкосић је, за своје најближе саборце, одабирао добровољце из Босне и Херцеговине. У њих је имао највише поверења.

Значајне промене Танкосић је унео у начин организовања и деловања четничке организације. До његовог времена, четници су радили у илега-

¹⁶⁶ АВИИ, официрски досије В. Танкосић, К-1819, ф-166, 1/11

ли, настојећи да остану што неупадљивији. Танкосић се, напротив, у четничкој униформи изазовно шетао Београдом и посећивао највиђенија места. Било је ту пркоса Пашићу и званичној владиној политици, али и жеље да афирмише добровољачку акцију. Сматрао је да се не могу остварити национални циљеви, без шире акције и подршке. Захваљујући њему и оваквом стилу рада, четници ће постати симбол националне борбе и неизбежан чинилац у политичком животу Србије.

ПРИЛОЗИ

ФОТОГРАФИЈЕ И ДОКУМЕНТА

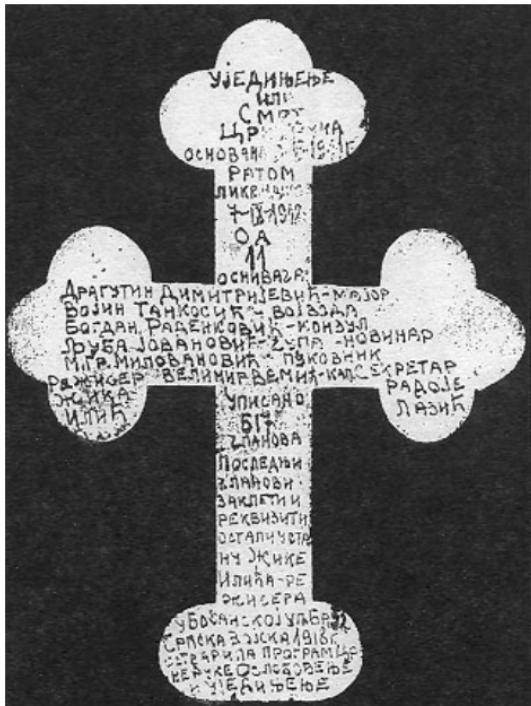
Војислав Танкосић као пешадијски потпоручник

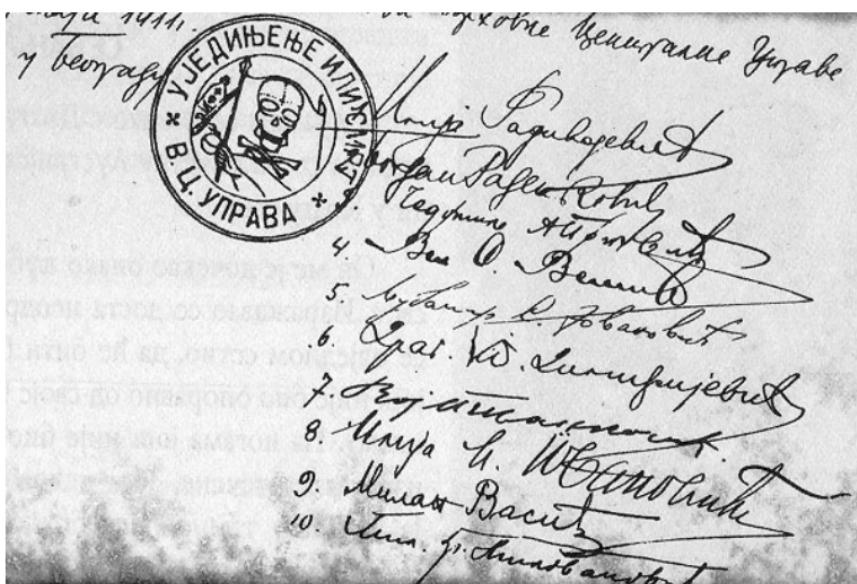
Танкосић као комитски војвода

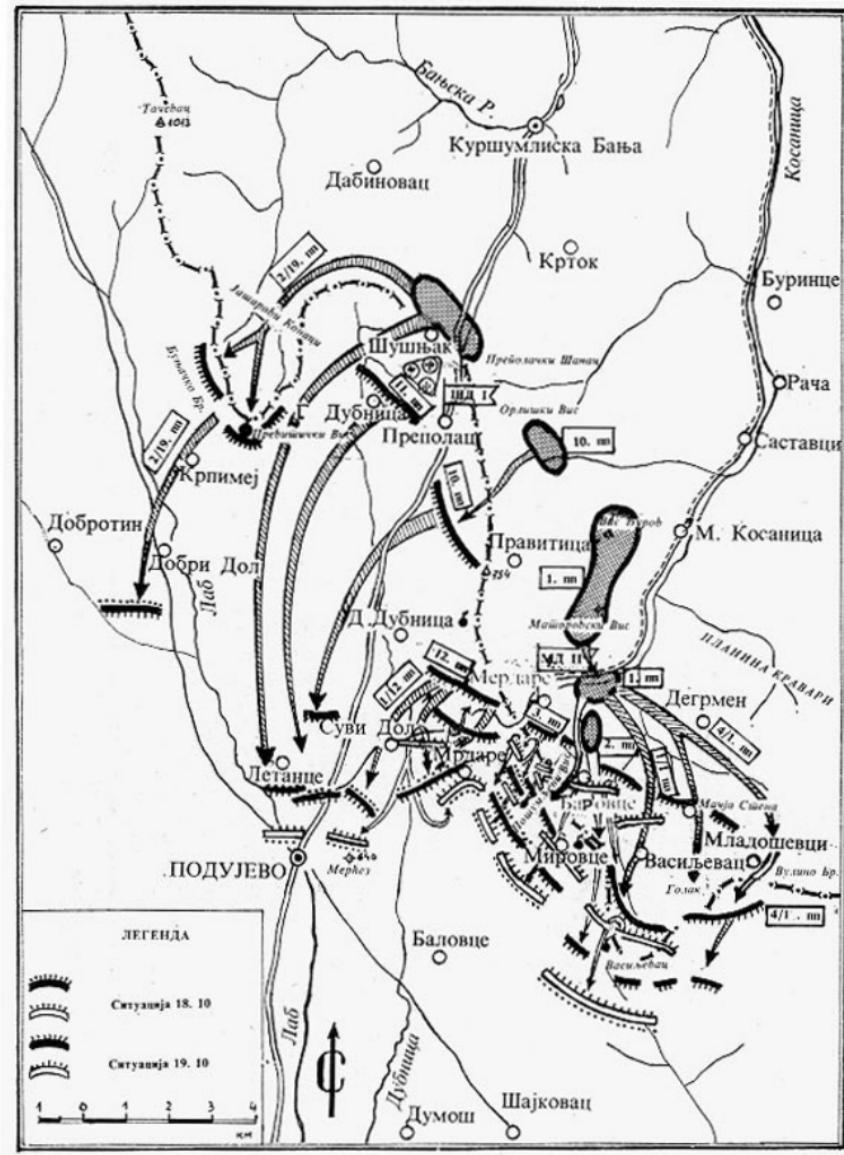
Карактеристично комитско одело – време четовања

Обредни крст организације „Уједињење или смрт”

Потписи чланова „Црне руке”, под бројем 7 је Танкосићев потпис

Реон деловања Танкосићевих комита, 2-5. октобар 1912.

Разгледница која приказује пораз турске војске 1912.

Танкосић, у другом реду, у средини, са комитама, 1914.

Војислав Танкосић
на почетку Првог светског рата

Сахрана добровољаца из Танкосићевог одреда,
који су изгинули у борбама код Тршића 1914.

Једна од ретких
фотографија
у војној униформи

Мајор Танкосић у Градишту, 1915.

Tankosics Voja végzete

vilagháború démozi, a trónörökös-pár gyilkosának felbújta, Tan...osz: Voja szerb órnagy volt, akinek kiadatását Szerbiahoz intézett ultimátumunkban követeltük. Tankosics: órnyát utslelte végzete és balkáni ötöndizásnak alatt elesztve szerbek azonban azt híreszteltek, hogy él. II. dvezetőségeük, hogy a szerb legendáinak véget vessen, exhumáltatta Tan...sirat és megállapította, hogy életben van. Első kézűlök Tankosics sirat, második exhumálási holttestét ábrázó já

Фотографије откопаног Танкосићевог леша,
које су објављене у аустроугарским новинама

Танкосићев гроб на Новом гробљу у Београду

Спомен-плоча на школској згради у Руклади

Спомен-плоча која је поново постављена
на школу у Руклади 2002.

7) У постријацији професионална војска.

Добивена је веза са Штабом групацијом Југо и то извештај о командовању све групације бр. 63 од данашњег кога је распоред већ терас отакав:

1) На преодолимом шанцу XII. шанцију „Цара Лазара“ где ће се бити формирана и 2. позадинска јединица државног одреда изворних дела преосталих подела рукоје од првијечног виса па до Јужног моравског узвода;

2) На Давидовачкој тучи XI. шанцију, 4. шанцију све бити формирана и 2. позадинска јединица државног одреда изворних дела до Ђапарељих конака.

Динамичнишад у Јужној Моравији.

Са штурмала државе радије Штаба, начелник Армије армијског фронта још није била ухваћена веза, па даје дистанцију Ромнија и стапаје у првој Буџеновиц.

Реза између штаба Моравске групације бр. 63 у Ради и пар. мјесец мијада у Јужној Моравији, као и између инјединих трупа, објављана је штоту штедјенства и организација.

Овога дана преуз већи допис је на Моравске штедјенце начелник Војислав Ђанкоски са 109 гаштици и 12 кутија, узео штој своју команду и 19. септембра приступио, па образовао четнички Лавски одред № 4, и без тога знатно распоредио га на следећи начин: један вео граничара са јединим одредом гаштика и по командама штурмника Милутинија Ђаковића на Каракум Реком; један вео граничара и једно одреде гаштика и по командама војводе Фрањеуа Васића на Каракум Ваљевском; османлија и граничне тече и комади под командом начелника Ђанкоски на Каракум Мордарија.

Опетријавајући овога дана нису се нишића више знало, него оно шој јуле. На име: Каракум биле су посеријске раздобљије штурмала-аскера. Сваке нове посаде Каракулска била је погађа, већа групација Арнаута од 20-30. Између Каракума бутиштаваје

ШТАБ
ТРЕЋЕ АРМИЈЕ
О Бр. 411

24/6/1912.

Маршал

Савезни историјски институт ЈНА
архива бивше српске војске
бр. 10/6 Фонд 2 Кодекс
Калина

Команданту бригаде броју 5 у мачви међу б.

Писмом сада је упућено којим је
шар команда бригаде - Шапчанске, обе-
щано да се вратију у Бачку и да се врате
исте крајеве из Бачке у којој су
које подготвљене ујутру 06/387
уј. 22.06.12. да ће се вратити у Бачку
пак приступајући бригади која ће са-
мију вратити бригаду у којој су

Пуштена именитоста је командају-
ћи сада, да ће сваки који ће бити
састављен у македонији и његови
који подготвљени да се врате, дајући
им упутство да се врате према Бачкој
и да се врате ујутру 06/387
уј. 22.06.12. у Бачку

Маршал,
Карловачки генерал
А. Марковић, 27. Јул

Наредба Штаба III армије у вези кретања
Танкосићеве чете 1912 (АВИИ, П-2, К-48, Ф-2, д. 10/6)

КОМАНДА
III АРМИЈЕ

10. новембра 1912. год.

Приједан

о бр. 310. у 6.45 с.

Vojni historijski Institut JNA
arhiva države srpske vojske
бр. 10/6. Ред. 2. Лист 3
Кодекс 45

Команданту штаба, дивизије I поз. и бојеве.

Сундук и две

Репадски капетан I класе г. Војислав
Макосут командир II реде пешадије ставља
се Вама по распореду, да ће употребити за
командира реде.

Команданту
генералу *Војиславу Макосуту*

Сановништво у м.

је. 8^h-бре

11. новембра 1912. с. Кривоточину
Приједан Тим. Кајтан.

Танкосићево распоређивање у Шумадијску
дивизију I позива, 1912 (АВИИ, П-2, К-48, Ф-2, д. 10/6)

Штаб
Врховне команде
Обр 80

20/11/1944
X-100-93

Команданту Јужске див. I позива

Врховне команда са Обр 577. од 22 об. мес. за најављују акуцију са Југословарском наредбује:

Да.

II) Да се образују све чешничке одреде:

Југословачки чешнички одред од (3) бригаде (јединице укупно од 750 људи).

1, Суботичке,

2, Панчевачке и

3, Лисичке.

Редослед дејствова: Од Чубарског граничног поса до Медведникса Јелачића.

Јадрански чешнички одред од (2) бригаде (јединице укупно 500 људи).

1, Пожаревски и

2, Борачки.

Редослед дејствова: Северно од Медведникса са између реке Копаде, Саве и Дрине.

Руднички чешнички одред (јединице укупно 500 људи).

Редослед дејствова: На првом поса између Мораве и Колубаре.

Горњацки чешнички одред (јединице укупно 500 људи).

Редослед дејствова: десна страна Мораве.

III. Образовање свих команада извршите се и то:

Јагодинског чешничког одреда у Јагоди

Јадарског чешничког одреда у Ваљеву

Рудничког чешничког одреда у Београду

Горњацког чешничког одреда у Јагодини

III) Потпуњавање будешвог свих одреда извршите се:

а, Од стајних чешника из промишлjenih ратова;

б, Од пријављених доброволјака потоџних за обуслугу;

в, Обвезника чешадијских чукара II и I дозива, који су

за године потоџили за ово издавање. Редослед несме бити већи од 1-2 на чешају.

Наредба Врховне команде о формирању
чешничких одреда (АВИИ, П-6, К-93, Ф-11, д. 32/1)

Чланак 1
чарке армије
Обр 210.

Споменик
32/1
М/2
Ф-11
Прије 93

Команданту Јужске дивизије I позива

Врховна Команда издава је следећи упуту за извођење
четничке војне у рату са Аустро-Угарском Обр 577 од 25.08. 1916.

Упута

За извођење четничке војне у рату са Аустро-Угарском
односно одредим

Четнички одреди у рату са Аустро-Угарском морају дајењем вавана
са губном енергијом и првјом и кусорукавницом.

Наред дајењва свих одреда је герилски.

У случају чиме се разлике: они одреди који требају дајењем
еку шаршију и посљеднте као једнога да дајење изјадак усмеш-
каја у пределима где брије живе.

Поред овога стиче на коришћавању течнијачајујућим
штурмом, највеће на коришћавање трансформатора и велике
коришћавање усмешака, највеће на коришћавање полукилачада
чешева, квасића и румпите комуникације, као и посебно вештачки
одреди на обичним трупцима и користијадама (ружеве, синеве,
вијолетове, беле слатице и као начин засецавајују уређења, објекте, склонишћа,
спуштају, постројена тврдогор и т. д.). Изврше и румпите калејдросе
и чепетовске линије и т. д. Након енергетског акутног ониће одреди
заштитују његовијајућим, шарти широким код његових штурма,
а пропадају та која веома расутују снаге и слабљене.

У случају чиме довољавајући они одреди имају својим
дејством изразити и најјачи коруднију јакост прашиву кориш-
ћавањеску чеједве у најму земљи.

Наред чиновод ради бити у овом случају обавијава: они који
се они одреди љубићи честитано да коришћавају одреде и не
ређају у склонишћа и чим то требају коришћавање коришћавање
са коријевском енергијом било да се на коришћавању позадију.
Нараде на коришћавање шару и даку, румпите посљедију је

9)

КОМАНДА
ДУНАВ. ДИВИЗИЈА ОБЛАСТИ
ГРД ОБР 97
Заведено-----191

Време издавања
атријалне бројке
Бр. 115
Месец 5
Година 1917
Кодуја

Командујући XVIII шт. дружине.

Пим. мајор ј. Вожислов
Штакосич са свима његовим члан-
цима ставља се под команду
командујућег. Њега команда ће и у
кошарку стављајући о члановима
видимој речију, а према другим
члановима који ће њега његов
стручништва нуде давати;

13. Јула 1914.
Београд.

Командујући дружине
Ми. Андрија Радић

18. мајуар. пук I. мр.
ГРД ОБР. №. 4.

Прелазак Танкосићевих четника у надлежност
18. пешадијског пука (АВИИ, П-9, К-50, Ф-5, д. 47/1)

24 - VII - 1914. rag.

Vojno istorijski institut i
arhive Ministarstva vojske
od 1914. do 1941.
Narodna biblioteka Srbije

са Пирота 7 час 10 м. ураган
у Крагујевцу 7 час 15 м. ураган

Штабовија
Крагујевца

Врховнију Команду
Крагујевцу

Обде се настави генерал
мајора Танкосића. Из Михаил
савија Ворот имали пареће до
Танкосића приступили ико сан
ја и ученио. Али се његова
сестра пеле од чега да одвођи.

Нису могли да упознају је
без Танкосића ни ~~помоћници~~
је бео узимање оружја

Молим за одобрите да
и Танкосића и генерала (ученика?)
Врховној Команди.

Демидовија
у 8 час 20 м. ураган
Револуција и Комунистички Фронти

Пријатељи № 3
№ 431

Командан, узбрдија
Информација

Документ упућен Врховној команди,
из којег се види велика оданост Танкосићевих
четника своме команданту (АВИИ, П-3, К-88, Ф-1, д. 2/1)

DN: 857

26. VII. 1916.

Команданти и генерал
архивски

Документ Министару војни
акцији РЕБОЖН: 575 од данашњег
достављен је генералу Следеће
саговорнице:

На данашњој седници
Министарству решено је:

Приказана ће се мјесец
Војног суда Танкосићу и његовој
аустро-угарској власици до тада
написана писарка ће бити
написана општица првог реда,
а настављено је да ће се апти-
мик, који се испод овога обуставља
према мајору Танкосићу
и милиционици у слободу.

Ово се оговара Роман-
динију ради ^{требајућим} ~~записивањем~~ ~~извештаја~~

Командантију Оружаних

Снага којима ће се овако саслушати
од другог реда у сарадњи са њим.

По запов. држ. Командантију
26. VII. 914.1 Заслуђи Надимака Јелка
Крста генерал, милициони

Милиционија и власици
Радован - 914

Соба	14
Раф	1
Кутија	46
Ред	Т-132
Број	495

Обуствављање истраге против Танкосића
и његове умешаности у атентат у Сарајеву
(АВИИ, П-3, К-88, Ф-1, д. 2/2)

ЛИСАР

Списак који се води у Сечу
7. Воје Ђако син, мајора

Чис и Презиме.

	Додата	Одјављено?	Зачишћено
1. Милутин Јиловић	24. Крагујевац	житом. Конгрес	
2. Марко Вршаревић	32. Никола	Кочићево	
3. Ђакидар Ђаковић	24. Крагујевац	Месец	
4. Јулијан Николић	26. Стево	Рад	
5. Јука Савамисавовић	20. Крушица	Дужина	
6. Ђорђе Ђорђевић	19. Бујачић	Београд	
7. Владимира Јасовић	22. Јанко	Свога	
8. Мирослав Ђанковић	21. Крагујевац	Приједа	
9. Ђура Краљевић	21. Куманово	Кеље	
10. Дражко Глашевић	25. Хрватска	Бекде	
11. Јанак Јанаковић	22. Никола	Електирика	
12. Радо Михајловић	21. Крагујевац	Калче	
13. Љубомир Ђаковић	27. Крагујевац	Догосањ	
14. Јанко Јанаковић		Учитељ	
15. Јука Јанаковић	27. Ј. Милановић	Магија	
16. Јанак Јанаковић	28. Власовић	Спака	
17. Милорад Јевожај	23. Краљево	Сетка	
18. Ђакидар Јеремија	30. Крушица	Пекар	
19. Никола Милорадовић	26. Крагујевац	Спака	
20. Рајко Јаковић	25. Ђорђевић	Адана	
21. Ђорђевић Стојан	23. Крагујевац	Спака	
22. Рајко Јаковић	24. Јулија	Адана	
23. Јеланић Ђаковић	26. Крагујевац	"	
24. Милутин Јакаревић	24.	Когијам	
25. Јанка Јанаковић	32.	"	
26. Ђорђук Јанук	24.	"	
27. Милорад Јаковић	20.	Данијел Јавар	
28. Ђакић Јаковић	27. Јулија	Шетај	
29. Светислав Југачевић	29. Ђорђук	"	
30. Једандр Јарменовић	32. Ђорђук	Михајло	
Мирољуб Јаковић	29. Ђорђук	Шетај	

Управни
Комитет
Београда
Ф-31 К-93
Документ
Кодекс
93

Сви што су до вароши
постали несигури. Ови претресији
и проглаше штапске пресретке и
задиркују јенске и једном речу
шире обухватају неколико несигурутих.

Управа народи от мало се носи
са њима, али како они налазе
штапске у вароши Крунобина, крајшти
у овој Дубровици што он најбоље смо,
да достојан Министар Војни
поднесију дај Ружичке Романе,
да се истин ставе под Роману
јенских официра и д. 9
и д. 9 —

Почето о добровољним води
ралци Ружичка Романа, то
ми је гасло ово доставити,
с тим да се има ка уму
да ће од ових добровоља
не остати једна несигурти.
Некака рука која ће наћадати
и покажати наше уратане.

26. VII. 1914. год.

Наш.

Министар Војни

Лукач

Димитрија

Жалба управника Београда на понашање комита
(АВИИ, П-3, К-93, Ф-1, д. 4/31)

05 852
Прим. 18. VIII. 1914.

Vojni istorijski Institut
архива библиотека
1/31 4 3
КМН. 23

Homologatanj I април. - На основу превод, чист и је одговорни следеће:

Познато ми је, да добровољачки савез, који је у складу са распоредом члану Квартала борбених дружина, био је у Београду, да је чланови дружине браћа на српском подручју. Но сагласно томе су све браће и чланице браће борбене у овом посуђу усвојиле поменуте извесности о броју браћине, које је у своме Homologatu, као што је и написано, узимао мајор Јанковић. Овај кртотипографски писанији су у већем делу са његовим бројем, бековим службом браће Јанковићем, који је у складу са његовим бројем.

Иако ми посматрам да су чланови браћини погубљени у Београду у Београду, да су они чланови, који су били припадници Јанковића, или Јанковића, односно Јанковића и све људи који су чланице његовог и да су погубљени у Београду, да им је било узграђено браћа Јанковића сајујући да је то је било узграђено браћа Јанковића, који су чланице његовог и да су погубљени у Београду, који је генерал: „Београду“, „Сремском“ и „Шумадији“. Ове погубе чланице је узграђено, који су то обично називали сеће. Све ове мајор Јанковић је погубљен и разоружан. За њега се сматра, да је члан комитета, који је са својим управом браћа Јанковићем у Београду, честије је терористичко, а у овоме не постоји ствар.

На задовољство управника браћа Јанковића, да су комите узграђени бомбардујући браћини, као браћине чланице Јанковића, а верујем, да је све ово само уобичајено дешавање из браћине за своју етичку стиду.

Вероватно је слично, да у једном авансном реду, где је једна веома сила руши негуштинску вејару, обавља слични разлогови неком браћину узграђен бомбардујући.

20. априла 1914. год.
Београд

Homologatanj, преводитељ
Мил. Ђокићевић

Деманти пуковника Анђелковића на оптужбе да комите праве неред у Београду (АВИИ, П-3, К-93, Ф-1, д. 4/31)

Садија је к десет часама од сутра и доје да је било утвђено да је највећи број људи из четве 3. премоћног пуча упућен у Крупња, али да је већина њих растурила. Р. Е. Л. А. Ц. И. Ј. А. Рудничког Четничког Одреда од 31. јула до 4. августа 1914. године

јуде,

Према вашем наређењу ја сам се са својим одредом кренуо на 31. пр.мца, у 6 часова до подне из Ваљева и стигао у Крупња 1. пр.мца, у 8 часова по подне. Увароши сам затекао највећу панику. Половина вароши била је већ исељена, друга половина спремала је одсто исто учини. Преко председника општине и срског начелника ја сам одмах обавестио грађанство да још нема потребе за исељавање и грађанство је било тада потпуно стишало. Следећи отприлике ако је мој одред био преморен/за 24 часа је прешао 65 километара, поред ранијег путовања од Торлака до Ваљева/ја сам одмах изасло патроле по околним висовима, на којима је по причању сељана и полицијске власти било непријатељске војске. Рано ујутру 2. ов. мца. ја сам од својих патрола добио извештај да се непријатељ налази на висовима с леве стране на путу за Љубовију, више самог Крупња. Тачан број непријатељских трупа није се за тако кратко време могао прецизно оценити, али је уверење свих извидници да је аустријске војске најмање 3-4 батаљона. Имајући наређење да брамим Крупња без обзира на јачину непријатеља, ја сам 2. ов. мца. у 6 часова ујутру са једним водом четника-30 на броју и једном четом 3. прекобројног пуча која ми је приодodata, посебо гребен више Крупња којим су непријатељске колоне продирале. Три вода четника разместио сам по висовима с десне стране пута за Љубовију, да спречавају надирање непријатеља на ту страну. Један вод четника бачен је у позадину непријатеља и водије потпуно испунио свој задатак. Едако 10 часова пре подне непријатељ је приметио наше патроле и отворио ватру. Борба се одмах отворила на десној страни пута, на гребену више самога Крупња. После борбе од једног часа, чета 3. прекобројног пуча потпуно се растурила. Један вод четника, који је био на том подожају, држао се до 12 часова, када је по моме наређењу у реду одступио, услед прекомерних губитака. Према мојој оцени непријатељ је на том положају има два баталона пе-

ници.У 7 часова у вече сва одељења,сем два одељења која су чувала Лознички пут,скупиле су се код Топионице,одакле сам продужио повлачење ка Бањевачком вису ради хватања везе са 5.пуком 2.позива.

Ноћи 2/3 успео сам да извршим овакав распоред за борбу:

1/ једно четничко одељење остало је прикривено на коти 490 /30 на броју/;

2/ једно четничко одељење прикривено вите Кика /34 четника/;

3/ једно четничко одељење на Милутиновом гробу/50 четника;

4/ једно четничко одељење испод Дубоког потока на топионици оловца /36 четника/;

5/ једно четничко одељење од 4 човека са четом капетана г.Милана Савића,који је био стављен под моју команду,од Дугих њива на левој обали Ликорде.

6/ ја са остатком људи између Јовановог и Дубоког потока.

Око 7½ часова пре подне непријатељ је кренуо и тај једном колоном ка Дугим њивама,једном колоном преко Милутиновог гроба Бањевачком вису,и са још две колоне које су се кретале левом обалом Ликорде и путем за Завлаку.Када су већ две средње колоне стигле до близу Дубоког потока,ја сам отворио ватру са одељењем које је било под мојом командом непосредном,и на тај знак отпочео је напад и осталих одељења.Око 9 часова пре подне моја су одељења,употребљујући и бомбе успела да потпуно растуре обе средње колоне натерав их на нагло одступање.Том приликом моја су одељења заробила 100 непријатељских војника од којих је извесан број одмак поубијан,а један Аустријски поручник са остатком испраћен је у позадину.У ово доба наредио сам нацирање и око 10 часова већ сам допро до близу same ограде варошке.Овака је се ситуација одржала до у подне,кад сам био нападнут са страховитом пешачком и митральјеском ватром,а међутим номајући никаквог уверења да је се батаљон 5.пешадиског пук 2.позива сем чете капетана г.Љуб.Савића,а због врло великих губитака,које сам трпео,издао наређење за одступање.

Чета 1.позива 3.прекобројног пука,која је стављена под моју команду,овог дана није у борби учествовала пошто је начин командир формално из борбе побегао,а чета шу се растурила,стога молим да се овај командир /чије име не знам/стави под суд,па и стога што је и прошлог дана,такође напистио свој положај и ако за то није добио никакво наређење нити за повлачење имао потребе.При првом одступању из Крупња/2-гог/остало је у Крупањској болници неколико рањених четника,који се нису могли извучи

Кретање Рудничког четничког одреда
од 31. јула до 4. августа 1914 (АВИИ, П-7, К-31, Ф-1, д. 7/1)

позва - по његовом чиништу не може тештила учинити и да се он уочи не може више борити, јер су и он и његови четници јако уморни и да је, најзад, стота морао паредити да његови четници иду па Брестовце.

Кад ми је он ово сачинио, казао сам му да он није никако што паредити, пошто се још не зна јарина пеаријатеља, који прелаз брим, и да сак ја надлежан, а не он, да издам парење где и кад ће се која јединица добути; да он одмах врати четнике и да иђе са именом, па да са оне две рече, његовим одредом, два коникка вода и коник. официр. пампергама, које су у Љубовији, пеаријатеља прешерамо из Љубовије.

Мајор Танкосић и после овога хвасторски је одговорио да се он не може вратити, да му је рече развијена, да су му људи распаутени, да је прешартио велике трубите и да је сам тако упоран да не може се мати са честима. Одобрио сам да он лично остане, а да свог је куре, којих је ступило ^{око} ~~стотине~~, да да са именом ~~по~~ тури прашеривати пеаријатеља из Љубовије.

Ни на ово није никако присетио, јер већ, он шта да ради то саслушао је узетишина, која он има.

Видети да се четници неке да стуку, а да време узимају не да арошојо, кренем се напред, а са именом идже и редов. Добрива Николајевић (кумач) који су ту десио — да стичем до чина III позива и она два вода. Све то кренем напред и око 2½ часа то попону са јвним парукама би пеаријатељ пропад и поседните обала до саме Дрине.

Кад сам се вратио команданти Лупав. дивиз. Ђониг. Кука Гао. сачинио ми, да Командант Рог никаква чиника није хадо примиши и испицју, коју му је па његов захтев исказао.

Команданту паредим, да са тајком

Део извештаја комandanта Љубовићског одреда
који се односи на Танкосићеве четнике

(АВИИ, П-7, К-31, Ф-1, д. 4/1)

C.X.C. — S.H.S.

ROYAUME DES SERBES, CROATES ET SLOVÈNES

CARTE POSTALE — ДОПИЧА КАРТА — DOPISNICA

СВЕТСКИ ПОШТАНСКИ САБЕЗ — UNION POSTALE UNIVERSELLE

Танкосич Вејислав
Пријат. Т. Танкосич
(32 кмма)

Славом уврчани, славно пали Воја Танкосић

Slavni vukla komita, major Tankosić

Le voivode comitadjies Vojslav Tankositch

Série A. 1005

==== Edit. «Vidov-Dan» Case 5943 M.-B. Genève ==

Полеђина разгледнице са ликом В. Танкосића

чери, дошао неки
боги. Отишао у
није снабдио. И
у сали говори, он
шта се ради... О-
је се. У томе Ги-
бу суму. Сав бе-

р каже. Кад тод
кај морам да изгу-
з вечера, гоно-
тураштићи. Да
о у свом животу,

Ита причам! Знам
када ће те видим,
бити
еном улицом, то-
у имали још анег-
дигубила се у
тами која прет-
Х

ИНВАЛИДИМОСТ

ме одлучило је
да скренутицу о-
сем извештаја
ароног одбора, на
се још неколико
нарочито иштање
тактике будућег
о свему сударби, у
штина бити прво
слије струја, која
држава. Свака
характеристично
имају једну има чи-
је. Због многих
ко решењима
е наше ратне не-
ниме среће се више
расположење, ко-
до оног познатог
с коме су изме-
нили се родитељи
и кривици до др-
штице априле ве-
ног реда, можда
иниција лежи и на
ја, што ствари из-
су сада. Ако би
срдишићи одбора
отребно доказива-
тице могле да на-
ђу, вероватно је, да
било горе.

између инвалида
ијатице Политичких
пројеката законом
је обончан и-
ви говори о зато-
гновима пензиј-
е, предложено је
с додатком 4500
изнаде 2400 дина-
сма, 5000 а дру-
ге тиме пуним ин-
вилом, којих има-
ше, предвиђе по
се дивари годин-
јевиме стоји међу-
и гледашу. Оној
шлог министарства
реје две категорије
и да се нечије за-
регистришу на дру-
сту да се полу и-
сто од инвалида
и он износил око

Удружење сматра

Погреб војводе Танкосића.

Једна велика национална манифес-
тација. —

На ретко скрети начин сахрањени су
у подне у Београду посмртни о-
стани комитетски војводе мајора Воје
Танкосића, једног од најзначајнијих
бораца за народно ослобођење.

Као што је већ раније било јасно
спровед је скренуо од београдске аскез-
ничке станице, када су још пренесени
који са Танкосићевим посмртним о-
стацијама пренесли истога мајора и Петро-
вачки магистри.

Од једног на све до ла и по часу фор-
мирала се поворка. На челу су били
крст, петнаест лепих пенала, затим ол-
тар војника пенала, војна музика, за-
лична четвртица са приом заставом, па
добровољци са својом заставом. Затим
инвалиди, једна група падишанисти-
ца, цигарица певачко друштво, свештеници,
а одмак за њима лађет са поклоним и
шест коња у запрези. Поред лађета и-
шли су с једне и с друге стране по три
четвртица из Танкосићеве четије још из
1912. године. На покову који је био по-
крiven зеленилом, био је припрешен
Танкосићев комитски плашић и његова
лађба. Излађета, мајка Миса, и Тан-
косићева рођбина. Затим његови прија-
тељи и грађанство. На крају још један
одред војника пенала.

Тачно у два часа спровод је скренуо
од станице Карабејском улицом, па
попред Калемегдана до Саборне Цркве.
Иако је баш у тренутку када је
спровод скренуо, пласунци хладнији јес-
тина, непретресне масе смета — који
је био претривно улиће, од станице до Цркве, кроз које је спровод требао да
прође — остале су и даље на својим ме-
стима. Права је исто тако била дунав-
ска улица. И када су четвртици унели у прву
ковчег свога војводе, изазувши ма-
лаг броја који је изашао одмах за поро-
дничкој лици више није могао да уче.

Носеле опела, на којем су чинодеј-
ствовали осам свештеника, говорили
су у дрвама прво владичица Варнава а
потом гг. Душан Димитријевић и Дра-
гана Вашић. Они су у свомим убедљи-
вим говорима изнасли цар рад и заслу-
ге појлојикове ка ошту националну
ствар. После њихових говора, спровод

је скренуо из цркве, Краља Петра. Крај
Михајловом до Теразија. Снуда успут,
нове непретресне масе смета, очекива-
ла су да још једном одаду пошту по-
којини. На Теразијама, пред трибин-
ом, спровод се зауставио. И тек ту се
и ако кроз густу кипу која је непре-
стано испадирало лило, могло видети
који је изашао смета да узме учеш-
ти у посљедњем непраћају заслуж-
ног војводе. Иса простор од „Сата“ па
до Краља Александра улице био је
 прекривен сметом.

Пред трибином на Теразијама са по-
јединим се опростоја мајор у пензији
Лубишић Борисављевић. Он је про-
браним речима изненадио Танкосићеве за-
слуге за Сарајевски атентат, који тре-
бада се сматра, реагао је као први ат-
ентист који је боравио на ослобођењу. У етаже го-
вору г. Борисављевић се дотакао рада
удружења „Уједињење или Смрт“ и
сени неумрлих националних јунака:
Гаврила Принципа и Чабриновића.

Споразум Пор

Посенкар-Керзон
у којој је учествују
стправник послов
стриј часа по под-
једничким инстру-
ментима француска, енгле-
власта послати свој
тима у Муданији, С-
енкара саопштио
стапском савету
Сад се само још
енглеске владе к
подне текст спора
подне.

Г. Посенкар је јо-
да сматра да сам а
Цариграду, неће
он излази да се м-
ствар уређена, да се
на услове и да се
њих пристати и ту
„Тан“ тврди да је
дошло до супротни-
му и условима он
стране Турака, и д-
регулисано.

На конференцији
савезници су се с
грчке трупе позову-
вани западно од Ј-
саној територији. С-
ку привремене ме-
џије обезбедити р-
ако се не уведе
турска грађанска
хандармерија, и т-
које трајати дуже
грчкој евакуацији.
савезничке трупе
и, за време додог-
на извесним тачкама
Марине и крајевима

У питању саве-
Хавасова Агенција:
датке:

До закључења је
задржати своје
позијажима код
Галиполова. Чанка
би се отклонио са
не Грка. Неутрал-
на тако да се из-
ских трупа са ке-
ници ће такође п-
друга, разна пита-
тавати на конфер-
енцији.

Конференција ће
савезници се не с-
не и сва је прили-
ција одржати у
Принципу. Конф-
ренција ће прок-
луми дискутовање с-
ска, војна и екон-
омска уговора и ту ће ћ-
Француска, Италија,
Краљевина Срба,
Грчка и Турција
приме на доноше-
њу о слободи мор-
прилици, бити с-
Оруштва Народа.
Приступ и др.
Русији, Бугарској

Чланак о сахрани посмртних остатака
В. Танкосића ("Политика", 9. октобар 1922)

ПРИЛОЗИ

ДВЕ СПОМЕН-ПЛОЧЕ

Данас, у тамнавском селу Руклади, на славног комиту подсећа основна школа, која носи његово име и магловито сећање понеког старине. Времена и догађаји после II светског рата претили су да се и ово мало сећања потисне у заборав. Улице, тргови, школе, установе, месне заједнице, чак и спортски клубови, означавани су именима и зна- мењима из неког другог периода. Као да је историја отпочела после II светског рата и као да су залуд били сви претходни векови. Накарадним симетријама, у свему и свачему, појављивали су се и такви ликови за које ни студиознији зналци наше прошлости нису могли одгонетнути одакле долазе и чиме су то задужили потомство. Захваљујући упорности мештана и неизбрисивом трагу који (им) је оставио комитски војвода, избегнута је још једна, у низу историјских неправди. О томе, упечатљиво сведочи прича о спомен-плочама, које се, после неколико деценија неизвесне судбине, поново налазе на фасади школске зграде.

Оронула и дотрајала, стара сеоска школа срушена је 1965. На истом месту, подигнута је нова школска зграда. Проблем је настао око постав-

љања обележја: две старе спомен-плоче. На једној је писало: „Војислав Танкосић, пешадијски мајор, комитски војвода, велики родољуб и славни национални радник. Родио се крајем 1881. у селу Руклади. На Игришту, код Великог Поповића, у Моравској области, Танкосић је пао тешко рањен 18. октобра 1915.“ Другу плочу поставили су припадници JByO и на њој је писало: „Државна народна школа Војвода Воја Танкосић у Руклади. Подигнута 1942. године“. И како је то онда био ред активирани су сви меродавни фактори. Општински одбор убског Субнора, крајем 1966. и током 1967. затражио је од Војноисторијског института и Завода за заштиту споменика културе из Београда мишљење да ли се Војислав Танкосић „води као легендарна личност“ и да ли заслужује да се стара спомен-плоча постави и на новоподигнуту школу. Стручњаци из Института су одговорили да се у архиву „ни Танкосић, нити ко други не води као легендарна личност“, па су препоручили да се не мењају постојећа обележја. Субнор је, затим, дао сагласност школским органима да могу поставити спомен-плочу „поготову што су то захтевали и *ѣрађани овоћ села*“ (подвукао М.Б.).

И ту прича није завршена. Упркос одobreњима и сагласности, неко је, ипак, био изнад струке и мериторних органа. Поред улазних врата постављена је само једна плоча – она прва. Друга је, највероватније, због чињенице да су је поставили „домаћи издајници“ 1942, преломљена и бачена. Да се ради о чувеном комити, то није било спор-

но. Али, тешко је било преломити у глави баријеру да се, истовремено, радио и о четничком војводи. Није било важно што су ондашње војводе своја звања стицали на бојном пољу штитећи српски народ у неослобођеним крајевима. Једноставније је било игнорисати постојање друге плоче и тако избећи, евентуалне, непријатности. Међутим, судбина, стрпљива правда, или ко зна шта већ, опет су умешали прсте. Чумећи у таванском буџаку плоча је преживела сва искушења послератног времена и дочекала је да, поново, буде постављена на школу. Захваљујући г. Влади Павловићу и неколицини ентузијаста из Лajковца, плоча је репарирана и 30. јуна 2002. враћена где је и пре стајала. Њено откривање, симболично, обавили су по један представник ондашње и садашње власти. У улози старе власти био је г. Живко Урошевић из Велишеваца, бивши припадник JByO, а данас држављанин Америке, док је нову власт представљао др Јован Томић из Ваљева, тада посланик у Савезној скупштини и све је, опет, било на своме месту. Неколицина старијих мештана прокоментарисала је да другачије и није могло да буде. Јер, комита је утабао пут и онима који су се за остварење националних идеала борили у Другом светском рату, и онима данас, за које родољубље није само део свакодневне политичке реторике.

„ПРЕД ВАЉЕВОМ“

Текст је дело непознатог аутора и пренет је из листа „Пијемонт“, бр. 67, од 8. марта 1915. Сматрали смо да је врло илустративан у осликавању карактеристичне атмосфере, која је постојала свуда где се кретао војвода Танкосић.

Наш пук је заноћио у селу Паунама 26. новембра прошле године. Иако уморни мислили смо о радосном тренутку кад будемо поново ушли у Ваљево, у наше мило и лепо Ваљево.

Наш командант батаљона мајор Војислав Танкосић, који је у почетку рата водио комитску чету, повео је са својим батаљоном неколико ваљаних и храбрих четника, који су умногоме припомогли да се Ваљеву, још истог дана, скину окови.

Непријатељ је био посео и добро се укопао на висувише Ваљева, који се зове Попаре. Са тог виса они су јаком пушчаном и митраљеском ватром бранили пут, који води из села Пауне и Петница за Ваљево. Мајор Танкосић пошаље једну патролу са задатком да осмотри- ако јој то буде било могућно- где су непријатељски митраљези, да би их наша артиљерија ућукала и потисла...

Патрола је свој задатак врло брзо и успешно извршила. Мајор Танкосић је кренуо са неколико

четника и војника ивицом пута, да би и сам осмотритио кретање непријатеља. Ватра је постајала све снажнија и бржа, тако да су ми пали на ум они стихови из народне песме: "Да си соко па да имаш крила, не би перје меса изнијело..."

По наредби мајора Танкосића сви смо полегали у један јендек који је био ископан на ивици пута. До мајора је легао Савић, ћак-поднаредник и свршени матурант, рођени брат храброг капетана М. Савића, познатог по своме јунаштву на Крупњу, где је и тешко рањен. Аустријанци као да су знали да се у томе јендеку налази човек чије је име било унесено у познатом ултиматуму Србији, па су осули паклену ватру око места где је лежао мајор Танкосић. Челична киша, у којој је било и куршума дум-дум, заливала је пут и прскала око јендека. Нико није могао ни помислити да крене ни напред ни назад.

Мали и танковијаст, мајор Танкосић се скучио и припио уз земљу као пијавица. Хладнокрвно и зналачки, он је ослушкивао куда сипају куршуми. Поднаредник Савић, у уверењу да мајора неће куршум, није мрдао од њега. Ова несносна ситуација трајала је скоро читав сат. Да ли што му је нога утрнула или му се досадило дugo лежање, мајор Танкосић се подиже, пође напред, али је морао због јаке ватре лећи после неколико корака. Опазивши да се његова амајлија одмиче од њега, Савић пође за г. мајором и леже баш на оно место где је малочас лежао г. Танкосић. Није прошло вальда ни ддвадесет секунда од када је размена лежишта учињена, док поднаредник Савић јекну:

„Шта је поднаредниче? – упита мајор.

„Ето, г. мајоре, рањен сам! – рече поднаредник и показа г. мајору место где га је погодио куршум из кога је капала крв.

„Е, јадо мој“, нашали се г. мајор, „па зар баш на месту где сам ја лежао?..“

„Као што видите“, додаде учтиво и благо поднаредник," пошао сам за вама, али немам среће".

Чим се ватра мало утишала г. мајор нареди те поднаредника склонише, а затим упутише на превијалиште. То после подне, умарширали смо у Ваљево. Средишни град З. Србије био је поново у нашим рукама. Аустријанци, чим су чули глас наше артиљерије, почели су као без главе бежати Шапцу.

ПОГРЕБ ВОЈВОДЕ ТАНКОСИЋА

Једна велика национална манифестација

На ретко свечан начин сахрањени су јуче поподне у Београду посмртни остаци комитског војводе, мајора Воје Танкосића, једног од најзаслужнијих бораца за народно ослобођење.

Као што је већ раније било јављено спровод је кренуо од београдске железничке станице, куда су још прексиноћ ковчег са Танкосићевим посмртним остацима пренели његова мајка и његови четници.

Од једног па све до два и по часа формирала се поворка. На челу су били крст, петнаест лепих венаца, затим одред војника пешака, војна музика, за њима четници са црном заставом, па добровољци са својом заставом, затим инвалиди, једна група националиста, циганско певачко друштво, свештеници, а одмах са њима лафет са ковчегом и шест коња у запрези. Поред лафета ишли су седне и друге стране по три четника, из Танкосићеве чете још из 1912. године. На ковчегу који је био покривен зеленилом, био је причврћен Танкосићев комитски калпак и његова сабља. Из лафета, мајка Миља, и Танкосићева родбина, затим његови пријатељи и грађанство. На крају, још један одред војника пешака.

Тачно у два часа спровод је кренуо од станице Карађорђевом улицом, па поред Калемегдана до Саборне Цркве. И ако је баш у тренутку када је спровод кренуо, пљуснула хладна јесења киша, непрегледне масе света-који је био прекрилио улице, од станице до Цркве, кроз које је спровод требао да прође-остали су и даље на својим меснима. Црква је исто тако била дупке пунा. И када су четници унели у цркву ковчег свога војводе, изузимајући малог броја који је ишао одмах за породицом нико више није могао да уђе.

После опела на којем су чинодејствовали осам свештеника, говорили су у цркви прво владика Варнава, а потом г. Душан Димитријевић и Драгиша Васић. Они су у својим убедљивим говорима изнели цео рад и заслуге покојникова за општу националну ствар. После њихових говора спровод је кренуо из Цркве Краља Петра, Кнез Михајловом до Теразија. Свуда усput, нове непрегледне масе света, очекивале су да још једном одаду пошту покојнику. На Теразијама, пред трибином, спровод се зауставио. И тек ту се и као кроз густу кишу која је непрестано немило-срдно лила, могло видети колико је нашло света да узме учешћа у последњем испраћају заслужног војводе. Џео простор од "Сата" па до Краља Александра улице био је прекривен светом.

Пред трибином на Теразијама са покојником се опростио мајор у пензији г. Љубиша Борисављевић. Он је пробраним речима изнео Танкосићеве заслуге за Сарајевски атентат, који треба да се сматра, рекао је, као први акт, први корак ка ослобођењу. У своме говору г. Борисављевић се

дотакао рада удружења „Уједињење или смрт“ и сени неумрлих националних јунака Гаврила Принципа и Чабриновића.

Са Теразија спровод је продужио, увек кроз густ шпалир света, Краља Александра улицом. На углу Александрове и Краља Милутина улице, у којој се налази кућа Танкосића, спровод је поново застао. Ту су се опростили са покојником председник Удружења ратних инвалида г. Недић и Босанац г. Ђ. Богојевић. Њихови узбудљиви говори, у којима су обојица, као и прва три говорника, величали заслуге војводе Танкосића, дубоко су ганули све који су их слушали.

Било је већ пет часова када је спровод још једном застао пред зградом нове универзитетске библиотеке на Тргалишту.

На томе месту војници су се издвојили из поворке и одали покојнику једним плотуном последњу пошту. А тада је музика, која је дотада свирала посмртни марш одсвирала тихо Танкосићеву омиљену песму-четничку химну „Спрем'те се, спрем'те, четници силна ће борба да бидне“... Кад се стигло на гробље био је увелико мрак. И ако је киша непрестано падала преко 1000 душа дошло је до гробља да и тамо покажу колико престоница цени заслуге и рад јуначког Танкосића. На гробу су се са покојником оправстили војвода Коста Пећанац и прота Никола Божић. У 6 и четврт спуштени су гроб посмртни остаци војводе Танкосића да се вечно одмарaju.

„Политика“, 5194, 9. октобар 1922.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Србије, Савез добровољаца; Фонд Милорада Павловића Крпе; Збирка поклона и откупа; Варна; Друштво Светог Саве; Фонд Николе Аранђеловића
- Архив Војноисторијског института
- Међуопштински историјски архив Ваљево, Фонд Општине града Ваљево; Збирка матичних књига рођених и крштених; Збирка откупа; Збирка преписа; Збирка Варна;
- Начелство среза Тамнавског Уб;
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књ. 1, св. I, II; св. II; књ. 5, св. I, II; књ. 7, св. 2.
- Стенографске белешке Народне скупштине
- Посебни фондови Народне библиотеке Србије (Заоставштина Драгише Стојадиновића; Дневник Милорада Павловића -Крпе)
- А. Раденић, Аустро-Угарска и Србија 1903-1918, Документи из бечких архива, IV, 1906, Београд, 1989.
- Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца, Зборник радова научног скупа одржаног у Кикинди 11/12. априла 1996, ИСИ, Београд, 1996
- Југословенски добровољци 1914-1918, Зборник докумената, Београд, 1980
- Ђ. Карађорђевић, Истина о моме животу, Београд, 1969
- В. Ђоровић, Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку, Београд, 1992
- Б. Нешковић, Истина о Солунском процесу, Београд, 1953
- Д. Јанковић Србија и југословенско питање 1914-1915, Београд, 1973
- Југословенски народи пред први светски рат, Београд, 1967
- Џ. Рид, Рат у Србији 1915, Цетиње, 1975
- А. Рајс, Слике, без места и год. издања
- С. М. Ђорђевић, Споменица др Рајсу, Београд, 1930

- С. Прибићевић, Диктатура краља Александра, Загреб, 1990
- Силвија Ђурић, Дневник победа, Србија у балканским ратовима 1912-13, Београд, 1990
- А. Барби, Са српском војском, Г. Милановац, 1986
- С. Јовановић, Из историје и књижевности, I, Београд, 1991
- Д. Живојиновић, Краљ Петар I Карађорђевић, II, Београд, 1990
- Голгота и Ваксрс Србије 1914-1915, II, Београд, 1990
- В. Ђоровић, Уједињење, Београд, 1928
- М.Р.С. Срби и Бугари у прошлости и садашњости, Београд, 1913
- Јован М. Јовановић, Борба за народно уједињење 1914-1918, Београд, без године издања
- Јован М. Јовановић, Јужна Србија од краја 18 века до ослобођења, Београд, 1939
- В. Белић, Ратови српског народа у XIX веку (1788-1918), Београд, без г. изд.
- А. Стојићевић, Историја наших ратова за ослобођење и уједињење од 1912-1918, Београд, 1932
- Први Балкански рат 1912-1913, I, Београд, 1959
- М. Павловић, Из рата, Београд, 1913
- Историја Београда, III, Београд, 1974
- А. Митровић, Србија у Првом светском рату, Београд, 1984
- Историја српског народа, VI-I, Београд, 1983
- С. Скоко, Војвода Степа Степановић, 2, Београд, 1985
- С. Скоко, Војвода Радомир Путник, I, Београд, 1985
- Ж. Станисављевић, Церска битка, Београд, 1927
- Ж. Павловић, Битка на Јадру, Београд, 1924
- А. Стошић, Велики дани Србије 1914-1918, Београд, 1994
- Историја македонског народа, II, Београд, 1970
- М. Лазаревић, Наши ратови за ослобођење и уједињење, српско-турски рат 1912, I, Београд
- М. Ракић, Конзулска писма 1905-1911, Београд, 1985
- Д. Ђорђевић, Националне револуције балканских народа 1804-1914, Београд, 1995
- Д. Ђорђевић, Портрети из новије српске историје (Милован Миловановић), Београд, 1997
- Н. Стојановић, Босанска криза 1908-1914, Сарајево, 1958
- А. Ђурић, Солунци говоре, Београд, 1978
- Споменица 75-годишњице Војне академије 1850-1925, Београд, 1925

- М. Џрњански, Политички списи, Београд, 1989
- В. Дедијер, Сарајево 1914, Београд, 1966
- М. Живановић, Пуковник Апис, Београд, 1955
- С. Стanoјevић, Српско-турски рат 1912, Београд, 1928
- С. Стanoјevић, Убиство аустријског престолонаследника Фердинанда, Београд, 1923
- Д. Васић, Карактер и менталитет једног поколења, Девесто трећа, Београд, 1990
- В. Стојанчевић, Срби и Арбанаси 1804-1912, Београд, 1994
- Војна енциклопедија, 2, Београд, 1971
- С. Стanoјevић, Народна енциклопедија српско-хрватска-словеначка, IV, Загреб, 1929
- М. Шкарић, Четници и добровољци у ратовима за ослобођење и уједињење, Нови сад, 1925
- Војвода Коста Пећанац, Четничка акција 1903-1912, Београд, 1933
- Ј. Томић, Рат на Косову и Старој Србији, Нови Сад, 1913
- С. Краков, Пламен четништва, Београд, 1990
- Енциклопедија Југославије, ЈЛЗ, VIII, Загреб, 1971
- Споменица Љубомира Давидовића, Београд, без год. издања
- Споменица Јована Бабунског, без места и год. издања
- С. Симић, Српска револуционарна организација 1903-1912, Београд, 1988
- Л. Пфефер, Истрага о сарајевском атентату, Загреб, 1938
- Јован Хаџи-Васиљевић, Четничка акција у Старој Србији и Македонији, Из велике епохе 1903-1918, Суботица, 1929
- Др. Ситон-Ватсон, Сарајево- студија о узроцима светског рата, Загреб, 1926
- П. Слијепчевић, Наши добровољци у светском рату, Загреб, 1925
- А. Ђурић, За част Отаџбине, Београд, 1985
- А. Ђурић, Жене-Солунци говоре, Београд, 1987
- Б. Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић, I, Београд, 1996
- М. Раденковић, Церска операција 1914, Београд, 1953
- М. Раденковић, Колубарска битка, Београд, 1959
- Група аутора, Косово и Метохија у српској историји, Београд, 1989
- Споменица Стојана Новаковића, Београд, 1921
- Ж. Павловић, Битка на Колубари, офанзивна битка, I, Београд, 1930
- Б. Николајевић, Из минулих дана, Београд, 1986
- Дневник наших победа, I, II, Београд, 1913

- Споменица XXXII класе Војне академије, Београд, 1936
- Споменица прославе тридесетпогодишњице четничког покрета, Београд, без год. издања
- Т. Петковић, Споменица Миливоја М. Динића, Крагујевац, 1927
- П. Влаховић, Витези Карађорђеве звезде, Аранђеловац, 1990
- Г. Николић, Војвода Танкосић, Београд, 1988
- Добровољци у ратовима 1912-1918, I, Београд, 1971
- П. Драшкић, Моји мемоари, Београд, 1990
- Д. Мекензи, Апис, Г. Милановац, 1989
- М. Ђуришић, Битка на Дрини 1914, Београд, 1969
- Ђ. Лукић, Битка на Дрини 1914, Београд, 1966
- Војвода Василије Трбић, Мемоари, 1-2, Београд, 1996
- В. Казимировић, Црна рука, Крагујевац, 1997
- Б. Ратковић, М. Ђуришић, С. Скоко, Србија и Црна Гора у балканским ратовима 1912-1913, Београд, 1972
- Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, III-IV, Београд, 1925
- Тајна превратна организација, Солун, 1918
- А. Стошић, Под небом Крушевца, Београд, 1996
- Д. Љубибрatiћ, Владимира Гађиновић, Београд, 1961
- М. Пешић, Стари четници, Крагујевац, 2000
- И. Трифуновић, Трновитим стазама, Београд, 1933
- М. Топлица, Добровољци, Њујорк, 1916
- Б. Храбак, Арбанашки устанци 1912, Врање, 1975
- Крв словенства, Споменица десетогодишњице светског рата, Београд, 1924

ЧАСОПИСИ, ШТАМПА

- Ђ. Станковић, Српска влада и муслимани у првом светском рату, ИГ 1-2 (1980)
- Б. Храбак, Ваљево у рату 1914, Гласник МИАВ, 31 (1997)
- Б. Храбак, Операције на средњој и у горњој Дрини и у Санџаку августа 1914, ИГ (1964)
- Б. Храбак, Делатност припадника организације „Уједињење или смрт“ за време првог светског рата, Наша прошлост, VI, 1971-1972, Краљево, 1973
- Б. Храбак, Дејства добровољачко-четничких јединица у Ужицкој војсци у лето 1914. године, Ужицки зборник, 9, 1980
- С. Јовановић, Милован Миловановић, Српски књижевни гласник, 6, 16. јул 1937

- „Народна одбрана“, 13-14 (1939)
- П. Марковић, Свакодневни живот Београда на почетку рата 1914, ИГ 1 (1986)
- „Ратник“ 11-12 (1924); 11-12 (1925); I (1928)
- „Нова Европа“, 14-15, 17, 18 (1925); XV (1927) 12; XVIII (1928) 10-11; XXV (1932) 8
- Д. Батаковић, Сукоб војних и цивилних власти у Србији у пролеће 1914, ИЧ 29-30 (1982/1983)
- У. Вуjoшевић, Прилози за биографију Мустафе Голубића, Историја XX века, 1-2 (1993)
- Б. Храбак, ДоброВољци у борбама око Београда 1914 и 1915, Годишњак града Београда, 9-10 (1962-1963)
- Др Момчило Златановић, Четнички (комитски) покрет 1904-1912, (Врање и Прешевска каза), Лесковачки зборник, 32 (1992), Лесковац, 1992
- Б. Ђорђевић, Образовање и распад владе четворне коалиције у Србији 1909, ИЧ 11 (1960)
- Војислав Вучковић, Унутрашње кризе Србије и Први светски рат, ИЧ (14-15), 1963-1965
- „Илустрована ратна хроника“, 34 (1912/1913)
- Гласник на институтот за национална историја, 1 (1968)
- „15. септембар 1918“, 48, март 1985
- „Београдске општинске новине“, 5, мај 1939
- „Звоно“, 12. децембар 1908
- „Напред“, 2216, 12. јул 1991
- Балкански рат у слици и речи, 7(3. март 1913); 8 (10. март 1913); 10 (24. март 1913)
- „Политика“, 24, 25, 26. септембар 1908; 23. децембар 1908; 21-22. мај 1909; 26. април 1914; 3. август 1915; 3. новембар 1919; 25. јул 1925; 31. август 1925, 15. септембар 1930
- „Српске новине“, 9. децембар 1908
- „Видовдан“, II, Женева-Београд, 1919
- „Вардар“, 20 (1932), 23 (1935);
- Календар „Просвета“ за годину 1934
- „Правда“, 16. јануар 1913
- „Пијемонт“, 256 (1914); 263 (1914); 291 (1914); 67 (1915)
- „Јужни преглед“, 1930, 6-7
- „Самоуправа“, децембар 1919; јануар 1920

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Милорад Белић, рођен у Ваљеву, 1954. године.

Завршио студије историје на Филозофском факултету у Београду.

До сада објавио: *Четници Драже Михаиловића у џрађанском рату 1941–1945* (2001), као и низ стручних радова са темом из завичајне и националне повести.

СИР – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355:929 Танкосић В.
94(497) "1880/1915"

БЕЛИЋ, Милорад

Комитски војвода Војислав Танкосић / Милорад
Белић. – 1. изд. – Ваљево : Међуопштински историјски
архив, 2005 (Ваљево : M & C). – 128 стр. илустр. ; 21 см

Тираж 1.000. – Прилози: стр. 81-119. – Белешка о
аутору: стр. 126. – Напомене и библиографске референце
уз текст. – Библиографија: 121-125.

ISBN 86-80613-07-X

а) Танкосић, Војислав (1880-1915)
COBISS.SR-ID 123856140

